

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורם), צבי וולפסון, שמעון הלקין

חיים ליף — חבר המערכת

מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ט (כרך נ"ז) טבת-שבט, תשכ"ח חוברת ג' (269)

ה ת ו כ ן

- 131 גל ההתנדבות ושאלת העליה י. מישאל
- 135 בין פילוסופיה והלכה א. גולומב
- 143 האם חזר בו הגר"א ממלחמתו בחסידים? מרדכי וילנסקי
- 149 שירים נלי זק"ש
- 151 מחקרים על ימי בית שני פ. בירנבוים
- 156 ד"ר צבי וויסלבסקי מכית (צרוך זכרונות) דבורה וויסלבסקי
- 160 האם ר' יעקב בן חיים נ' אדוניה התנצר? א. ר. מלאכי
- 162 מחודש לחודש י. עין

הערכות ודברי בקורת:

- 166 (א) שירים כסולם מינור — א. פרידלנד מ. הנעמי
- 168 (ב) ביכורי שיר לא. מרתאן א. ברודים
- 169 (ג) לכסיקון הספרות העברית יעקב קבוקב
- (ד) שנים מן החבורה:
- 171 יצחק ריבקינד ז"ל; אברהם שפייזהנדלר ז"ל חיים ליף

„ בצרון ”
1141 ברודווי
ניו-יורק

173 ידיעות

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

HAYIM LEAF, Associate Editor

Executive Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Ninth Year of Publication

Vol. LVII TEVET-SHVAT, 5728 (Jan.-Feb. 1968) No. 3 (269)

CONTENTS:

The Wave of Volunteers and the Problem of Aliya	<i>I. Mishael</i>	131
Philosophy and Halakhah	<i>A. Golomb</i>	135
Did the Vilna Gaon Retract His Stand Against Hasidism?	<i>M. Wilensky</i>	143
Poems	<i>Nelly Sachs</i>	149
Studies on the Second Commonwealth	<i>P. Birnbaum</i>	151
Zvi Wayslowsky — Reminiscences	<i>Dvora Wayslowsky</i>	156
On Jacob Ben Hayyim Ben Isaac Ibn Adonija Did He Become a Christian?	<i>A. R. Malachi</i>	160
The Month In Review	<i>I. Ayin</i>	162

EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:

(a) Friedland's <i>Poems In Minor Scale</i>	<i>M. Hanaami</i>	166
(b) The Poetry of Abraham Marthan	<i>A. Broides</i>	168
(c) Lexicon of Hebrew Literature	<i>J. Kabakoff</i>	169
(d) In Memoriam — I. Rivkind and A. Spicandler	<i>H. Leaf</i>	171
News and Events		173

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

בַּעֲרוֹן

נוֹפֵד עַל־יְדֵי חַיִּים מְשֻׁרְנוּבִּיץ (רֵב צַעִיר) ז"ל

שנה כ"ט (כרך נ"ו) מכת-שכט, תשכ"ח חוברת ג' (269)

גל ההתנדבות ושאלת העלייה

מאת י. מישאל

בחדשים מאי ויוני, 1967, הגורליים לעם ישראל ולתפוצותיו, הועמד במיבחן חוש האחדות והאחוזה של האומה כולה, וגם קטני אמנה יסכימו כיום, כי האומה יצאה ממיבחן זה בכבוד. אין ברצוננו לדבר כאן על שיווי משקל באחריות ובקורבן, כי לא היה שיווי משקל כזה ולא יכול היה להיות, מטבע הדברים. אבל מותר לנו לקבוע ללא שמץ של יוהרה, כי התפוצות, לפי מידת יכולתן ולפי התנאים האובייקטיביים שבהן היו נתונות, הפגינו את מלוא החרדה והנכונות לקרבנות במידה שלא ראינו אפילו בשנת 1948. הסיסמה הבלתי מבוטאת, הלוהטת בלב כל אדם יהודי בתפוצות כבארץ היתה: „לא עוד אושביץ שנייה!“

בכוחה של סיסמה זו פעלו יהודי התפוצות במישנה נדיבות, כשם שחיילי צה"ל טובי העם ובחיריו נלחמו במישנה גבורה מכוחה של אותה סיסמה. אם תמצא לומר: קרבנם של יהודי התפוצות היה בעיקר מאמץ כספית-רומתי, שאין לדמותו כלל לקרבן הדמים של צה"ל. הדין עם האומר כך! אלא שאין אנו באים להשוות את גודל הקרבן של שני הצדדים, כי אם את גודל ההתעוררות והנכונות האישית של כל פרט פה ושם. יתרה מזו: למרות התפתחויות הבזק של חודש מאי ולמרות קוצרה של מלחמת יוני (ששה ימים בלבד!) הספיקו שבעת אלפים מטובי בני-הנוער והסטודנטים היהודים מתפוצות המערב החופשיות, להתנדב לעזרת העם בציון לאשר יידרשו ולאשר ייקראו. הנקל לשער, כי אילו ניתנה אפשרות כזו ליהדות רוסיה הסובייטית, בת שלושת המיליונים, היה מספר המתנדבים גדול הרבה מזה; גדול מכל הניתן לשער, משום שיהדות רוסיה היא אולי היהדות הציונית ביותר והלאומית ביותר, למרות מה שנגזר עליה אלם, ואולי דווקא בשל כך.

שבעת אלפים איש אינו מספר מרשים מדי מבחינת הכמות הכוללת, אבל הוא מרשים בהחלט בתנאים שבהם נחלצו המתנדבים לעזרת העם ושהם יצאו דחופים לארץ. סיומה המהיר של המלחמה מנע השתתפותם של המתנדבים מחו"ל במערכה ממש, כשם שמנע בעד האויב פגיעה חמורה בעורף הישראלי, באוכלוסיה ובמטרות חיוניות במדינה. אפשר להיות שותף למתנדבים ברגשי אכזבתם כאשר «איחרו את הרכבת», אך יש לזכור כי למעשה זו היתה מטרתם הראשה ולשמה בעיקר באו לישראל. והנה, מהיותם אורחי הממשלה והסוכנות ניתנה לרובם, אם לא לכולם, הזדמנות נאותה לראות את הארץ, לעבוד בקיבוצים ובמושבים ולהכיר את המדינה ואת בונה. לא יימלט, כי בתנאים של חירום ששררו בימי המלחמה ומיד לאחריה לא היתה שעתם של ישראלים רבים פנוייה לטפל באורחים אלה ולבטל הרגשת בדידות שבלבם. אם נבטא זאת על דרך השלילה נשתמש בלשונם של כמה מתנדבים שאמרו לאחר שובם מישראל: «אהבנו את ישראל אך לא את הישראלים». הצדקו המקטרגים בקיטרוגם? ספק הוא, אך ההסבר למרירות שבלבם, ולאכזבה שדבקה בהם, בעיקר משום שלא הגיעו למטרה הראשה שלשמה באו, אינו קשה כלל. החברה הישראלית חברה סגורה היא ביסודה. כמה סיבות לדבר ולא נבוא לפורטן כאן. תהליך קיבוץ הגלויות אינו מן הקלות אלא מפלאי עולם הוא. אפילו עולים שכבר שהו בארץ שנים אינם דומים ביחוסם ובהשתרשותם לאלה שבאו כמה וכמה שנים לפניהם. אנשי «לכשבאתי לארץ» מתחלקים עליות עליות, וכבר רבו המימרות בתחום זה, ולא נחזור עליהן כאן. מה תימה איפוא אם מי שאך זה יצא מהמטוס, שהביאו מאירופה או מאמריקה, מרגיש את עצמו בודד אפילו שבועיים או חודש לאחר שהגיע. נוסף על כך היה זה נסיון ראשון במינו לאנשי הסוכנות היהודית לטפל במתנדבים. אנשי הסוכנות הורגלו בעולים המטופלים בילדים ואינם מטופלים בנכסים, או בבכיות «צערן של עולם»; אנשים בגיל העמידה ולמעלה מזה, וברוב בעיותיהם וקשייהם, ולא הורגלו במתנדבים-סטודנטים שנשלחו מחוסר פתרון אחר לקיבוץ לקטוף תפוחים והיו נרגנים באהליהם: «לא לשם קטיפת תפוחים באנו לארץ».

נעשה נסיון לשלוח קבוצה שלמה של מתנדבים להר הצופים לשם שיחזורם ובינויים של בנייני האוניברסיטה ובית החולים «הדסה», שהיו שוממים ומוזנחים במשך 20 שנה. הנסיון הזה לא עלה יפה והעלה רוגז וקיטרוגים קשים גם בין הסטודנטים וגם בין אנשי הסוכנות. היה גם אחוז קטן בין המתנדבים שלקו בהרגל הסמים המשכרים והיה הכרח להרחיקם. כל אלה יצאו מן הארץ כלעומת שבאו. אך עובדה היא, והיא עובדה חשובה לאין ערוך, כי מתוך שבעת האלפים שהגיעו לארץ בהתנדבות לשהות של עראי יישארו בארץ דרך קבע לפחות 25%. העובדה היא חשובה מכמה טעמים והראשון שבהם: אנשים אלה לא באו כעולים ומשתקעים אלא כמתנדבים, שהותם בארץ היא שהות של עראי, והנה מקץ שבעה חדשים אחרי מלחמת ששת הימים קיימת הודאות שכל מתנדב רביעי נשאר בארץ לצמיתות.

זהו בכל אופן יותר מכפי שציפו המומחים והידענים למקצועותיהם בישראל. בסופו של דבר, אין שאלת הישארותם של המתנדבים אלא חלק מהתמונה הכללית של עליית יהודים מן המערב החופשי לישראל, כלומר עלייה שחופש

הרצון של הפרט קובע בה במידה יתרה. המתנדבים יכולים לטעון, ובדין, שלא לעלייה התנדבו כי אם לעזור לישראל באו ולאחר שמילאו חובת התנדבותם זו אין מצוות יישוב ארץ ישראל חלה עליהם יותר מאשר על שאר אחיהם מבית ישראל שבתפוצות. אלא שאין אנו מתעניינים כאן מה טענות עלולים הללו להשמיע, כי אם מה תיקונים אפשר לתקן ביחס לעולה ובתנאי העלייה והקליטה, באופן שהמתנדבים וגם עולים-סתם מן המערב יוכלו לומר: מכיוון שאנו כבר כאן — הבה וגם נעשה כל מה שאפשר כדי להשתקע כאן.

גדול הבולמוס בארץ להשתמש לצורך, ואף שלא לצורך, במלים חדשות ומחדשות ומהן בלשון אץ קוצץ, כגון "יישום" ועוד. אחת המלים האלה היא "מחדל", וכך דנים ודנים בעתונות הישראלית ב"מחדל העלייה", ואין מגיעים לכלל מסקנות של ממש. שר-העבודה יגאל אלון שביקר זה לא כבר באמריקה, והידוע כאיש גבון ומפוכח וגם כמי שאינו נרתע מפני השמעת אמיתות לא נעימות לאוזן שומעם, אמר במסיבת עיתונאים בניו יורק, שמשירותיו בכאן נתברר לו כי קשוי העלייה והקליטה — מקורם בארץ! זוהי אבחנה חשובה מאוד, הואיל ובעבר היו רוב המטיפים לעלייה תולים את הקולר בצווארם של יהודי המערב, ובפרט — יהודי אמריקה. בעלי "החשבון הקר", הפוסקים שאין עלייה המונית מאמריקה בבחינת דבר המתקבל על הדעת, שוכחים כי אפילו עלייתם של אלפים אחדים לשנה מארצות הברית, שהיא בגדר טיפה ביים לגבי היהדות האמריקנית כולה, עתידה להיות גורם בר-משקל בהרכב הכללי של שבטי-העלייה. אפילו בעלי "החשבון הקר" לא יבטלו מכל וכל אפשרות של עלייה צנועה כזאת ולא יטילו בה דופי, מבחינת סיכוייה לעתיד.

אבל דומה שיש לשים את הדגש במה שאמר שר-העבודה הישראלי, ולא לשם פריקת נטל האחריות משכם יהודי התפוצות והטלתו על שכם יהודי ישראל, אלא מפני שמעצם טבע הדברים מכוחה של ממשלה (ממשלה, ולא דווקא סוכנות יהודית) לעשות הרבה יותר מאשר בכוחם של ארגונים יהודיים אלה או אלה לעשות בגולה, המכונה תפוצה, או בתפוצה המכונה גולה (אכן, משקל רב מדי מייחסים למונחים האידיאולוגים המיסכנים, שנהפכו באזלת יד ממנחים למונחים — נ' שוואית בשתי המלים). ויהיו ארגונים אלה פעילים וחזקים זריזים וחרוצים כל כמה שיהיו. לא בכדי האמין יוצר הציונות המדינית, ד"ר הרצל המנוח, בכוחה של מדינה ושל עצמאות. גם בימי התקופה האטומית שאינה גורסת אלא שתיים או שלוש מעצמות-על עדיין יפה כוחה של מדינה מכוחם של כל ארגוני גולה או תפוצה. דא עקא, שמדינת ישראל עדיין נאלצת להוציא שני שלישים מתקציבה לצרכי התגוננות ובטחון, אעפ"י כן, הסוגייה כולה היא בראש וראשונה עניין לממשלה לענות בו, גם אם הציבור הישראלי צריך לערוך מחדש את חשבון הנפש שלו מבחינת היחס אל העולה החדש כפרט. מבחינת הממשלה דרוש שינוי ערכים וגם שינוי עדיפויות במידה נרחבת ביותר.

אם לשוב ולדון ב"מחדל העלייה" — הרי מחדל העלייה מצפון-אפריקה אחרי חודש יוני — הוא פרק מפליא ביותר. בעצם הימים של רוממות הנפש מיד לאחר נצחון ששת הימים קראנו, כי רוב יהודי צפון אפריקה, שעשרים אלף מהם

ברחו מחמת המציק לדרום אירופה, נשאר לעת עתה בצרפת ולא הלך לארץ. והלא מלחמת ששת הימים היתה הסיבה והמסובב לעקירתם ממקומות מושבותיהם, ממצרים ועד אלג'יר, ולסבלותיהם הרבים — פרעות, מעצרים בכלא, שדידת רכוש והשפלת כבוד האדם היהודי — שנתנסו בהם בטרם יצאו לחופשי מארצות דיכויים. היתכן כי גם לעת כזאת יעדיפו יהודים רבים מבין אלה את ישיבת צרפת על ישיבת ישראל? נניח לרגע, כי קהילות ישראל בצרפת קיבלו אותם בעין יפה. אבל מי יחשוד, כי ניהלו תעמולה ביניהם לבל ילכו לישראל? נניח לרגע, שלא הגיעה לאוזניהם הגדרתו הדקה מן הדקה של גנרל דה-גול על פגעי הנאמנות הכפולה ותקלותיה ועל המשמעות האמיתית של „עם בחירה“ — אפילו כן, מדוע ששו לבחור בגלות, או בתפוצה, של צרפת על פני חיי חירות בישראל? אתמהא! התשובה היא — כפי שמעיד כתב „על המשמר“ — כי רבים בין הפליטים האלה הם קשישים החוששים שלא ימצאו עבודה בישראל, וכן ישנם ביניהם כאלה שקיבלו מכתבים שליליים משכניהם היושבים כיום בארץ, מכתבים שנכתבו לפני שנים ושבהם דובר על חוסר עבודה — בתקופת המיתון הכלכלי! — ועל אפליית יוצאי ארצות המזרח, האשמה שרובה ככולה חסרת יסוד! מדוע איפוא לא הקימה הסוכנות היהודית בצרפת תחנות-הסברה במרכזי הפליטים האלה, פליטים שהם קרבנותיה הישירים של מלחמת ששת הימים? — שואל הכתב הנ"ל. ואמנם, אין תשובה מתקבלת על הדעת לטוענים נגד מחדל עלייה זה.

יש עוד מחדל עלייה שעליו אין מדברים הרבה בשיקול הדעת, אבל הוא טעון ליבון מתוך גילוי לב גמור, והוא מחדל העלייה לגבי העוזבים את הארץ, או, בלשונם של הפוסקים דינם לחובה ללא ערעור ובידור: „היורדים“. הללו מספרם ניכר בארצות הברית ובקאנאדה, ואין צל של ספק כי רבים מהם היו חוזרים לארץ, אילו הוכשרו התנאים לכך. אפשר שאין לדרוש לגביהם דין קדימה לגבי עולים אחרים. אבל אין ספק שקושי גדול אחד — אי ידיעת הלשון והתנאים — אינו קיים לגביהם. אין זו משימה פשוטה, אבל זוהי משימה שממשלת ישראל יכולה להתגבר עליה, אם לא לגבי כולם — לגבי רובם. אין צריך לומר שמלבד הטוב הצפון בעלייתם כשלעצמה, הרי ישיבתם לישראל של רבים מבין אלה היתה משמשת תעמולה מצויינת בין מיליוני יהודי התפוצות שהם בבחינת „תינוקות שלא חטאו“: הם לא ירדו מכיוון שלא עלו... אמנם, הגירת אחוז קטן של יהודים מן הארץ הוא תהליך בלתי נמנע כמעט בתנאים השוררים כיום בעולם, בפרט בארץ דימוקראטית. אבל דומה כי מספר היוצאים מן הארץ על מנת שלא לשוב אפשר היה לצמצמו עד כדי מיעוט מבוטל, באופן שלא היה בה, בבחינה זו, להדאיג. ובאמת — מה תשובה אפשר לתת לרופא יהודי אמריקני, הנשאל אם בדעתו לעלות לארץ והוא משיב: „תדאגו קודם כל לכך, שישובו מאמריקה הרופאים שגמרו חוק-לימודיהם בישראל, ואז-נבוא אחריהם גם אנחנו“. מובן שאין אנו מעוניינים ב„תשובה ניצחת“ זו או זו, כי אם בתיקון המצב מיסודו. ואילו תיקון המצב מיסודו דורש גישה חדשה ובלתי שיגרתית הן של הממשלה והן של הציבור בישראל.

בין פילוסופיה והלכה

מאת ד"ר א. גולומב

חיי שעה וחיי עולם

שני המושגים הללו — הלכה ופילוסופיה — הופיעו בתקופה אחת בערך, זו ביוון וזו — אצל היהודים. שניהם נתפתחו אחרי גלות בבל. חז"ל ציינו אותם בכינויים תורה וחכמה. לכתחילה ייחסו אבותינו את המושג תורה לכל הוראה פרטית, לכל מנהג ומנהג לחוד, תורה — כלומר מנהג מקובל זה ומנהג אחר היה להם כתורה לחוד. ורק אחרי מאות בשנים כאשר היו להם כל „התורות“ רשומות בספר יחד, נוצר המושג „ספר התורה“, הכולל את כל התורות, ובמשך הזמן גשכה המושג הראשון, המראה על כל מנהג ומנהג לחוד, כהוראת המלה תורה הדיקדוקית עצמה.

לפילוסופיה קראו חז"ל בשם חכמה, כתרגומה של המלה. ידעו והבחינו היטב חז"ל בין שני המושגים ולא חיבבו חיבה יתירה חכמה. הם אמרו „תאמר חכמה בגויים — תאמין; תאמר תורה בגויים — אל תאמין“ (ברכות י"ז א'). בלי מעשים טובים אין לה לחכמה כל ערך. ועל כן לא השתדלו גם כן לסדר את דעותיהם, בסדר נאה ובהסברה נכונה. לאחר זמן הוחלף המושג תורה במושג הלכה. המושג „תורה“ היה לו כבר הוראה אחרת ולא היה הולם כל מנהג ומנהג לחוד. ובא המושג הלכה במקום המושג תורה הקדמון, הראשון. ומה שאירע למושג תורה אירע אחרי דורות גם למושג הלכה, שגם הוא התחיל לכלול את כל ההלכות הפרטיות כולן יחד. ביחוד אחרי שבאו ספרי הלכה ערוכים ומסודרים וכוללים. אז באה הסכנה של איבון ההלכה, סכנה זו קיימת גם עכשיו מפני עקשנותם הקפדנית של החרדים שלנו. לפי דעתם היהדות עומדת בעינה, אינה משתנה, אין היא צומחת, עולה או יורדת. אבל לאמיתו של דבר אין בעולם שום דבר חי שאין בו שינויים. היהדות היא זרם חיים, זרם הזורם בזמן, ואין יהדות של דור אחד דומה ליהדות של דור קודם. מכאן השם הלכה! המראה על הליכה, זרימה תדירית בלתי פוסקת. כל שיטה ביהדות שחפצה להפסיק את זרם היהדות הביאה לידי קיפאון, לחניטת היהדות, כגון השומרונים ועוד. כל דבר שאין בו משום הליכה — הוא מת, וכדי לקיים את היהדות חיה ורעננה יש לשמור על שני הכללים הללו: א. אי אפשר לבית מדרש בלי חידוש, (חגיגה ג א'), ב. כל תורה שאין לה בית אב, אינה תורה. מצד אחד צריך זרם היהדות להתחדש תמיד, אבל כל חידוש צריך לבוא ממקורות עצמיים, מתוך היהדות של הדורות הקודמים. ועל כן דרשו על כל חידוש וחידוש: „מן התורה מגין?“ ואם דרשו: „אסתר מן התורה מגין“ (חולין קל"ט ב'), התכוונו: מה ענין כל הסיפור הנה ליהדות של העבר, של הדורות שקדמו? ובכן ההלכה גם היא נובעת מתוך הגיון מוחלט, מתוך פילוסופיה שלמה, מתוך שיטה מסודרת על חיי האומה. לא שההלכה היא תולדה של האגדה או להיפך, אלא גם ההלכה וגם האגדה שתיהן יחד הן תולדה של מחשבה עמוקה ומקיפה על קיום האומה הישראלית. וכאן הוא ההבדל היסודי בין ההלכה והפילוסופיה: האחרונה לא דאגה לקיום האומה, והראשונה היא כולה אך ורק תולדה של דאגה זו. הפילוסופים היוונים לא ידעו גלות מהי, לא עמדה לפניהם הבעייה כיצד אפשר לקיים חיי עם בגלויות. ידעו חז"ל על חכמי אתונא, אבל בעיניהם היתה חכמה זו איבוד זמן לבטלה, אין זה אלא „חיי שעה“ ולפניהם היתה הדאגה „לחיי עולם“. חיי שעה וחיי עולם אינם מתייחסים לפרט, חיי שעה — כלומר חיי האדם עד המיתה וחיי עולם — בגן עדן אחרי המיתה. מושג זה שאול מאת הנוצרים. אצלנו חיי שעה פירושו חיי האדם הפרטי וחיי עולם פירושו חיי העם בכללו.

ואלה "שעוסקים בחכמת יחזן אין להם חלק לעולם הבא, כלומר לא נתנו את חלקם לחיי האומה".

שנים היו תפקידי ההלכה: לאחד את העם המפוזר על ידי מנהגים וסדרי חיים משותפים; ושנית — להפריד בין ישראל לגויי הארצות, אף על פי שישראל חי הוא בין העמים. וההלכה היא שאיחדה את העם למרות כל הגלויות, למרות שיעבוד מלכויות. וכאן המושג הנכון של המשפט: הפילוסופיה חיי שעה הם מטרתה, ואילו ההלכה מתכוונת היא לחיי עולם, לקיום האומה. הפילוסופיה דרשה הכל לאדם — להנעים לו, להכניס לחייו את הטוב ואת היפה ("קלוגוטיה" — בלשונם), ואילו ההלכה דאגה לאדם עצמו, למעשיו, לדרכי חייו, למנהגיו ולהליכותיו. הטוב והיפה הם באדם ולא לאדם. האדם, כל אדם צריך הוא לדאוג לחיי עולם, כלומר לקיום האומה, שהוא "הטרקלין". הפילוסופיה יגעה למצוא את הטוב ואת היפה בעולם הסובב את האדם ולהכניסם לתוך חיי האדם, דאגה היא לחיי שעה, לחיי כל פרט ופרט, שאין זה אלא "הפרוודור" לפי מושגי חז"ל, היום כאן ומחר בקבר. חז"ל ראו את הזכות הגדולה ביותר שאפשר לזכות בה היא "לצרור את נשמת האדם בצרור החיים", הוא מת ואיננו, אבל מעשיו, רוחו, תלמודו, תורתו נשארים בחיים. המשכילים בישראל התגעעו "לאמונה צרופה", כלומר לעיקרי אמונה בלי מעשים, בלי מצוות מעשיות. סגי לו לאדם "להאמין" באמתת עניינים אלה ואלה הוא יוצא באמונה זו כלפי יהדותו. וכוננה נסתרת היתה בדרישה זו: אפשר לו ליהודי לחיות חיי זר, חיי עם אחר ולהאמין ביסודות היהדות. וזו היא הדרך לטמיצה בגויים. חז"ל אמרו בפירוש שאין התנ"ך בכל קדושתו מפריד בין ישראל לעמים, מכיון שכל העמים מאמינים בו, ואין הבדלה אלא במעשים ובהנהגה, כלומר בהלכה. הגבילו חז"ל את מספר ספרי התנ"ך, גזזו ספרים, ולא רצו למנותם בין נכסי האומה. אמרו: "כל המכניס יותר מכ"ד ספרים, מהומה הוא מכניס לתוך ביתו"; הזהירו וחזרו וזהירו לא להרבות ללמוד את התנ"ך. כל זה מפני שאין בהם כוח הקיום של האומה. הספרים המאוחרים של הכתובים, גיכרת בהם השפעת הפילוסופיה, ובעיקר הם אינדוידואליים יותר מדי; פרי מחשבה של אנשים בודדים גדולים, העומדים ממעל לעם, והם — חז"ל שלנו "עממיים" היו, יעצו תמיד ללמוד מדרכי העם בכל מקרה של הלכה רופפת וכדומה.

בספרים המאוחרים של הכתובים ניכרים עקבות השפעה זרה של ספרים והוגים שלא מעמנו, ונהגו וזירות מרובה בהם. אמנם עכשיו רגילים הוגי דעות אצלנו להתחקות על מקורם של דיעות: ממי, מאיזה עם קבלנו דיעה זו או אחרת. בין החכמים יש שמסבירים שאת אמונת עולם הבא הביאו היהודים מהפרתים, כאילו עמנו בעצמו אינו מסוגל ליצור דיעה חדשה. דרך זו קיבלו חכמים אלה גם כן מאת חכמי העמים שהתכוונו להקטין את ערך המחשבה המקורית של עמנו, כאילו מסוגלים אנו רק להיות מקבלים. ולא עמדו חכמים אלה על עובדא זו, שאפילו החכם הגדול ביותר בעולם — כל משקל גופו בא לו ממונו, ואין הבדל רב אם אכל יונים צליות או בשר פרים מטומטמים. ולא זה חשוב, מפי מי קיבלנו דיעה זו או אחרת, אלא למה קיבלנו ומה יצרנו מקבלה זו. הנה אמונת עולם הבא שקיבלנו מאומה זו או אחרת — לא זה עיקר, אלא כל הבנין שבנה עמנו, בנין של שכר ועונש בעלמא דקשוט, תחית המתים והשגחה פרטית. וכל זה יצרנו לשם מטרה גדולה של קיום האומה, עלידי הגברת ההלכה בחיים, חיוק היהדות שתהא גבולת מכל חיי הסביבה ואיחוד כל חלקי העם המפוזר בין העמים. לא לאמונות ודיעות התכוננו, אלה היו רק לבנים לבנין, רק שתילים להצמיח את עץ החיים של העם. על כן לא דאגו כלל לסידור הדיעות והאמונות. היו המשכילים לוענים לכל השקלא-וטריא על דבר ביצה שנולדה וכדומה לזה, ולא הבינו ולא רצו להבין שאותה סוגיה של הביצה וכמותה עמדו לנו בצר לנו. יש שחז"ל הביעו דיעות רבות-ערך ברמו קל, בצורה לאקונית, "ואיך זיל גמור". עתים ביטאו ענין חשוב במשפט אחד. ולא רק חז"ל אלא שלפי דעתי דיעותיהם של הגר"א, למשל, של בעל התניא, של ר' חיים מחאלונין, של ר' ישראל מסלנט — הן שיטות פילוסופיות שלימות,

אלא שניסוחם שונה הוא. הרב קוק ז"ל נתן לנו ב„אורות הקודש“ פילוסופיה מליאה על אלוהים ועולם ועל האדם. אלא שקשה הוא לנו, לאלה שחונכו על מחשבת אירופה, להבין את שלימותה של שיטה זו מפני שנוסחה באופן שאין אנו רגילים בה, וכל הלומד בה זקוק הוא ל„דוֹיֶק“ של קדמונינו... דעות אלה הן מקוריות, משלנו הן, בכרמנו צמחו אי אפשר למדוד אותן באמת-מידה של זרים.

תורה וקיום

„מה שטוב לגרמני הוא מוות לרוסי“ (פתגם רוסי). הפילוסופיה בצורתה היוונית ובדרכי תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם אינה מתאימה כלל וכלל לנו ולרוחנו. היא פרי חיי שלוה ומנוחה של עם שקט על שמריו. עסקו בה אורחים שהיו חופשים מכל עבודה מעשית, מכל דאגה כללית וגם פרטית. העבודה נוצרה לעבדים, ואפילו אסור היה לאורחים החופשים לעסוק בעבודה. כל עבודה בזויה היא ונועדה מאת הבורא לעבדים הנבזים גם הם, והגדולים בין היוונים הצדיקו את העבודות. החופשים נוצרו מלכתחילו לחיי עונג, לבידור, לשוחח את המוות להתענג בכל מיני תענוגים, ובין אלה היה גם העיסוק בפילוסופיה. בעיות קיום האומה לא היו להם, הם שגברו על עמים והדבירו לאומים, הם ביללו עמים ולא שהתבוללו הם בין אחרים. דאגה זו „שמא יכלה זרעו של אברהם אבינו“ לא היתה קיימת לפניהם, ואין כל פלא שבין רבבות אורחים חופשים נמצאו יחידי סגולה שהתענגו על דיעות פילוסופיות. לא כזה היה גורל יעקב, ולא דאגת גדוליהם היתה דאגת גדולינו וחכמינו. לא דאגת הפרט היו אלה, כל פרט היה יכול להסתפק בקב של חרובים, בפת מלח, אלא שדאגות הכלל, דאגות האומה היו אלה ואין הבדל אם היו אלה נביאים, חכמים או סתם בעלי הלכה. תמיד היו הדאגות הללו נגד עיניהם. הסכנות היו כפולות תמיד — מבפנים ומבחוץ. מחוץ תשכל חרב ומחזירים אימה. מבפנים — מאז מקדם היתה אצלנו נטייה לתרבויות זרות. בין שנקראה נטייה זו „עבודה זרה“ ובין שאנו קוראים לזה עכשיו התבוללות — היינו הך, נטייה אחת היא — לעזוב את היהדות וללכת בדרכי עמים. הציוויים הרבים לא ללכת בדרכי האמורי סימן הם לנטייה כבירמ כזו. קל להיות גוי, קל מאוד ללכת עם הזרם מסביב. ומבחוץ — גרם מזלנו תמיד להיות עומדים בתוך בין הגדולים הרבים ביניהם. הם רבים — וישראל באמצע. שני פריצים מדיינים והיהודי סובל מזה וגם מזה, ואין לנו רגע בלי פגע, ומתי היה להם רגע של שלוה לחכמי ישראל ללא דאגות? הן גם בלי כל ענינים אחרים קשה להבין כיצד הספיקו גדולי ישראל כגון רש"י ורמב"ם בין הצרות ליצור כל מה שיצרו! גם זה שיצרו הוא למעלה מכוח אנושי, אבל לשבת בשקט ובשלוה ולסדר רעיונות והגיונות סתם לשם הרעיונות עצמם? הן מאז ומעולם צריכים היו חכמי ישראל לדבר בדם לבם, מתוך כאב, בכעס, בהתמרמרות, מתוך דאגה תמידית, והיו דבריהם אש לזהסת, תחינה ותחנונים, תפילה ורוגז... מאז ועד עתה הצרות האחרונות משכיחות את הראשונות, ובמשך כל ההיסטוריה שלנו, בין שהיו אלה נביאים, משוררים, מוכיחים, מטיפים, לוחמים, בעלי הלכה, פוסקים וחכמים — לכולם היתה מטרה אחת — לשמור על הגחלת, לקבל ולמסור, לקבוע הלכות חיים ועל-ידי זה לשמור על קיום האומה, קיום שאין כמוהו בכל ההיסטוריה האנושית — קיום של עם בלי מדינה. גלתה יהודה בבבלה, אומה שבורה, מנוצחת, „שבייה, עניה / בארץ נכריה“ (בן גבירול). בגולה, בארץ חזקה ועשירה, קשה לעמוד נגד זרם החיים הכביר מסביב ולא להתבולל בין העם המנצח, והנה קמים נביאים ולועגים לכל הכוח ולכל העושר של העם המאושר; אלה היו הסופרים, „המבינים בעם“ והם הצמיחו את הגאולה בתוך הגולה ממש. זהו כוחה הגדול של אהבת ישראל. אהבה וכבוד לכל ירושת העם. עם בגולה זקוק הוא לאהבת עצמו יתירה מאשר עם עצמאי; עם שאין לו מדינה עצמאית זקוק הוא לאהבה עצמאית כבירה יותר. זוהי הפילוסופיה של „אתה בחרתנו“. ומה רב ערכה של פילוסופיה זו במשך כל ההיסטוריה שלנו!

דורדור ודורשיו, דורדור ודרשותיו, דורדור ותורתיו.

לא היתה שעתם של חז"ל פנוייה לסדר את דיעותיהם לשיטות פילוסופיות סתם כדרך היוונים. לא יכלו לעסוק בפרחים, הם היו זקוקים לסדרי מחשבה המביאים פירות, לפי מליצתו של ר' יהודה הלוי. על כן אין לנו מסכת פילוסופיה של חז"ל. הם לא רצו אפילו לקבוע מסמרות בדברי אמונות ודיעות, אלא שכן התכוונו לקבוע הלכות חיו של העם, כי בכך ראו את קיום האומה.

תיאולוגיה יהודית מנין לנו?

תיאולוגיה היא מדע על האלוהים, על האלים בכלל. היא תפסה מקום חשוב בפילוסופיה היוונית. וכך גם אצל יורשיה הנוצרים. מיהו? מהו? ואיך הוא? תולדותיו של האלוהים, קרוביו ומקורביו וכו' וכו'. יהודים רבים גזלו והרגו, אלא שאחד מאלה זכה להיצלב ולהיעשות אלוהים. את תורתם עליו סדרו כדרכי קדמוניהם, ויצרו תיאולוגיה שלמה כמנהגיהם וכדרכם מאז ומקדם: תכונותיו, תולדותיו מנהגיו ותיאורו וקרוביו בארץ ובשמים. עוד אל אחד באולימפ שלהם. מספיק לו לאדם להאמין בעיקרים אחדים על האל הזה וכבר הוא מובטח בחלק הגון בעולם הבא, שלא נברא אלא כדי "לגמול לכל איש כמפעלו בחיים" ואין לו מסרות אחרות כלליות וכוללות. חז"ל, להיפך, הוזהרו שלא לעסוק בשאלות האלה, כי לא האמונה "הטהורה והצרופה" באלוהים היא עיקר היהדות ואין מקיימים יהדות על ידי אמונה גרידא. לאו כל אדם רשאי להעזי "להכנס לפרדס"! רק ארבעה זכו ונכנסו ושלשה מהם ניווקו, ורק האחד נכנס בשלום ויצא בשלום, והאחד הזה הוא הגדול בכל חכמינו רבי עקיבא. אין לומדים מעשה מרכבה ואין עוסקים במעשה בראשית. יש רגלים לדבר שבעם התהלכו כל מיני אגדות על אלוהים, אמונות טפלות, שנפש החכמים סלדה מהן, אבל לא הגיבו על זה ביותר. יאמין לו כל אדם לפי השגותיו אלא שינהג מנהגי עמו, כהלכותיו. רחוקים וגבוהים הם מושגי חכמינו, אבל אין לנו כל מסכת וכל פרק בענינים הללו. שור שנגת, ביצה שנולדה והמביא גט — וכדומה הן סוגיות חשובות בש"ס, אבל מושגים נכונים על אלוהים — בזה לא נגעו ולא רצו לנגוע בהן.

שני מושגים הם למלה "אמונה". יש אמונה מלשון האמין, ויש אמונה מלשון נאמן. היהדות אינה תלויה בכך כיצד מאמינים המאמינים, אלא שהיא תלויה בנאמנותם של המאמינים. בדיחה יהודית תורה היא. בדיחה אחת מספרת: אב אחד שלח את בנו למדינת הים לקנות חכמה. אחרי זמן חזר הבן והתחיל להטיף לאביו שאין אלוהים. שמע האב, הקשיב זמן רב לדברי בנו "החכם העתיק", אבל הנה הגיע זמן מנחה. אמר האב לבנו: אם יש אלוהים או איננו — אין אני יודע, אבל מנחה צריכים בינתים להתפלל!

תושבני שלוח מתכוון הראב"ד, המתנגד הקיצוני לרמב"ם, בכתבו "שרבים וטובים ממני" (כלומר, מהרמב"ם!) האמינו בהגשמת הבורא. לא הכניס המשיג השגותיו נגד הרמב"ם את ראשו בחוכות הנה — כן הגשמה או לא, אלא שלא בזה תלויה היהדות ואין בזה עיקר היהדות.

ואם כן מנין באה לנו כל תורת התיאולוגיה, מדע זה שלא ידעו אבותינו ולא רצו לדעת? הוזה אומר, כי מדע זה הוא חיקוי לזה שיש אצל הגויים. אומרים הם, שעלינו להיות בעלי שליחות מיוחדת, תפקידנו להרביץ תורה בגויים ונמצאו לומדים מהם ומדרכיהם ותורה וזה זו הולמת רוחנו כאצטלא של כומר לרב. וכך רוצים אצלנו — יהדות בצורה גויית, נוכרית. אבל המסורת היהודית הלכה בדרך אחרת בין הפילוסופיה ובין ההלכה.

התקפה שניה של הפילוסופיה על היהדות

עברו כמה מאות בשנים מאז תרבות יוון באלכסנדריה של מצרים. שקעה שימשה של הפילוסופיה. העולם הנוצרי שקע במ"ט תהומות החשיכה והעברות; חזרה והשתלטה הבורות בכל אירופה. בה בשעה שבאלכסנדריה כבר מדדו את ארכו של המרידין שבו והעמידו את הארץ על גב של פיל, וכל הארץ חזרה להיות בעיני החכמים כעין צלחת עגולה. זוהי חשכת ימי הבינים שהביאה הנצרות בעולם. היהדות גברה או בארצות שלא היתה שם לנצרות

דריסת הרגל, בארצות ערב. אבל הגה חדרה לשם הפילוסופיה היוונית במהדורה הערבית שלה ושוב קמה הסכנה ליהדות מצד הפילוסופיה, והתקפה זו שלה הייתה מסוכנת יותר מהראשונה, בשעתה. זו הראשונה התכוונה לזווג זיווג בין תורת משה ותורתו של אפלטון וזיווג זה היה בעוכרינו בזמנו ובמקומו, כי הוא סייע להתבוללות מליאה של יהדות מצריים. בהתקפה שנייה התכוונה הפילוסופיה להכחיש את היהדות בכלל. כששקעה שימשה של יהדות במצרים זרחה יהדות בבל, אבל בהתקפה השנייה הציפה הפילוסופיה דווקא את העולם הערבי וסיכנה את קיום היהדות. התלמוד בזמנו היה יכול לוותר על חיכוחים עם התנא הגדול אלישע בן אבוהו שיצא ליונות, היה יכול לשכוח לגמרי את פילון עם חכמתו. לא כן היה בזמן ההתקפה השנייה: לא היה מפלט ליהדות מפני הפילוסופיה, היא חדרה לתוך תוכה והתחילה לקצץ בנטיעות, לעקור את השרשים. הקראים מצד אחד, חיזי הכלבי ושיתות אחרות מצד שני ועוד.

אז מצאו חכמי ישראל דרך להתגונן נגד הפילוסופיה בנישקה היא עצמה. רצתה הפילוסופיה להעמיד את היהדות על הגדרת עיקריה וערכיה, באו בעלי ההלכה לבסס את ההלכה בדרכי הפילוסופיה היא. כתב רבי סעדיה גאון את "האמונות והדעות" שלו במלחמתו נגד הקמים. גם אחרים הלכו בדרך זו, עד שבא הרמב"ם עם "מורה הנבוכים" שלו. זוהי מטרת חכמי ההלכה בספרי הפילוסופיה שלהם. ועל כן כתבו את ספריהם בלשון הפילוסופיה בזמנם — בערבית. אבל את ספרי ההלכה כתבו עברית.

כבר הודו גם בעלי הריפורמה שלא "מקור חיים" של בן גבירול ולא "מורה הנבוכים" של הרמב"ם הצילו את היהדות מאבדן וכיליון, אלא חיי ישראל במסגרת ההלכה, כלומר המסורת.

רצה אמנם הרמב"ם לפרט את עיקרי היהדות והעמידה על האמונה של המאמינים, אבל גם הוא עצמו לא הירבה לעסוק בעיקרים, כמו שעסק בספרי ההלכה, ולא ברצון רב קיבלו חלק מן ההקילות את העיקרים הללו אך ורק מפני כבודו של הרמב"ם, וקבעו את מקומם אחרי התפילה, ביחידות ולא בציבור, ולא עסקו בהם פרשנים ודרשנים. ואפשר להגיד שכל ההתנגדות נגד הרמב"ם וכל המלחמה נגד דיעותיו באו דווקא מפני פחד הפילוסופיה שונפל על בעלי ההלכה בזמנו, כי הגדיש את הסאה. הרמב"ם ברוב גדלו הגיע עד השיא בכל מה שעסק, גם ברפואה וגם בפילוסופיה, אף-על-פי שלא הם היו עיקר גם בשבילו. וזה הכלל: היהדות אינה שיטה של רעיונות יפים וטובים שכל העולם יכול לקבלם ולהאמין בהם, אלא שבכל תקופותיה היא שיטת מעשים והנהגות ודורשת היא נאמנות שבאמונה, שצריך לקיימה במעשים ולא באמונה בלבד. מן המעשים יכול כל אחד להגיע לכלל דיעות. משל למה הדבר דומה? — לאדם שהולך במדבר והוא עייף וצמא ואין לו מים, נזכר כי הוא יודע היטב את הנוסחה החימית של המים. הנוסחה היא נכונה, אבל ההולך במדבר מת צמא... הנוסחה אינה מים, ואין כל נוסחה של יהדות. העמידוהו על עיקרים. אבל עיקרים וערכים — אין הם יהדות, ואין בהם משום קיום האומה.

בתקופת הזהב בספרד קמו לנו גאוני פילוסופיה, הוגי דעות ומשוררים נפלאים. הן לא לחינם נקראה בשם תקופת הזהב! אבל כל אלה לא הצליחו להציל יהדות ספרד מניחון אטי ההולך ונמשך עד ימינו ועצם העושר הרב לא ניצל אלא על ידי האשכנזים, שאבותיהם לא עסקו בפילוסופיה ושירה, אלא "בתורה, בעבודה ובגמילות חסדים". ותורה — היא תלמוד תורה, כמו שהגדרנו את המושג לעיל — תלמוד תורה היינו לקבוע את הקשר בין הליכות החיים שלנו בזמננו עם התורה הכתובה מהדורות הקודמים. עבודה היא ההלכה וגמילות חסדים היא אירגון החברה לחיי הכלל. הרמב"ם — גדול חכמינו "ממשה ועד משה" שהפליא והגדיל לעשות למען קיום היהדות — הגיע לזה בספרי ההלכה ולא בספרי הפילוסופיה שהוא עצמו עסק בה כדי להילחם נגד השפעתה על היהדות. היהדות האשכנזית הצילה בכח ההלכה גם את היהדות הספרדית מכליון גמור. מספרד נשאר לנו ספרויות נפלאות, אבל אין לנו רישמי חיי עם פשוט שומר מסורת מובדלת מעם הארץ. אשכנז לא הוריש לנו פילוסופים ומשוררים, אלא תורה עם פירש"י, ש"ס ונושאי כליו, בעלי הלכה.

התקפה שלישית של הפילוסופיה

זו באה עלינו עם האמנציפציה במערב-אירופה. מקורה העיקרי היא ארץ הפילוסופים והמשוררים — גרמניה. מגדלסון היה דובריה הראשון. אחריו באו תלמידיו ותלמידי תלמידיו שקיבלו תורה זו מהגרמנים ובזכותם זכינו גם אנו „לפילוסופיה של היהודים“. זכין לאדם שלא בפניו וזכין לעמנו שלא מרצונו. שמחו יהודי אירופה שמחה רבה לאמנציפציה זו, ותיכף מיהרו לשלם את מחירה המלא, זכו להתקבל לחברת הנוצרים המהוללה וסילקו בעד זכות זו את כל האוטונומיה התרבותית שהיתה להם בגיטו, את ההלכה ביטלו, את אחדות האומה הרסו, את קשר הדורות השכיחו. זכות לו לשבת בחברת גויים, להשתתף בתרבותם, לדבר בלשונם, להגדיל תורת „המולדת“ ולהאדירה — מה ערכה של כל היהדות נגדה? לאושר רב זה התפלל גם מגדלסון (ב„ירושלים“ שלו, בעיקר בסוף הספר) אבל את הדת לא הסכים להמיר. הוא שהחל להניח יסוד להשקפה של „גרמנים בני דת משה“ (אם אפילו לא בשם זה); הוא שהחל „בהלכה“ של גויים (כלומר בדרכי חיים), ובדת מצומצמת של יהודים. יהדות היתה כבר בעיניו ובעיני תלמידיו לא תרבות מליאה מיוחדת ונפרדת, אלא שהיא מצמצמת את עצמה רק בדברים שבין האדם למקום, ככתוב בתורתם „תן לאלוהים את אשר לו ולמלך את שלו“. לנתק את הקשר האחרון, את הדת הדלה הזאת הניח לבנותיו ולנכדיו, ואולי לכל בני דורו היהודים (לפי רופין). באותו הזמן היה גם ברוסיה יהודי אחד, נחשון להשכלה, שפירסם חוברת מיוחדת ברוסית (1802) והוא עצמו תירגמה לעברית (1803) בשם „קול שועת בת יהודה“. שם הוא מבקש רחמים, מתחנן ומתחנף „לבניו הגדולים של הצפון“, לרוסים „גדולי הלב“, וכל זה כדי להתקבל לחברתם של הרוסים, להיות כאחד מהם. אבל מכיוון שהוא לא הצליח כמגדלסון בגרמניה, ואפילו לא זכה לזה שזכה לאחר זמן „מגדלסון הרוסי“ (ריב"ל), הלך הוא ואפוטרופסו אברהם פרץ (חתנו של „השר“ ר' יהושע צייטלין) והתנצרו וצללו בתהומות בין הרוסים.

נחל קטן זורם בתיקווה להשתפך לים הגדול. הלשון העצמאית מפריעה, — משליכים אותה. הליכות החיים, ההלכה מפריעה — עוובים אותה. זכר ירושלים מפריע, מוחקים אותו — אין לנו חלק בעינק ולא נחלה בישראל, אלא „שאחים אנחנו לעם הגדול והמהולל הגרמני, שותפים לתרבותו הגדולה והדגולה“ ואשרינו, מה טוב חלקנו בגויים. וכל היהדות אינה אלא פילוסופיה, מסכת דעות יפות שכל העמים יכולים לקבלן. ואכן את התנ"ך הן כל העמים מקבלים ובכך הוא טוב גם לנו; ואילו התלמוד, וכל היהדות התלמודית, אינם מקובלים עליהם, ובכך גם אנו עוובים אותם. ואילו סדרי תפילה וגיגוני בית-כנסת — הן אפשר להלבישם צורה גויית. ובכך יש כאן מיווג יפה של יהדות פילוסופית עם תרבות גרמנית לתפארת ולתהילה.

נטייה זו ליהדות של „עקרונים אוניברסליים“ דבקה עכשיו בכל שבטי ישראל בארצות הרחחה, ובעיקר באמריקה. אסור לומר על אמריקה שהיא גלות! חס ושלום, כבגרמניה לפנינו! תורה אחת היא ודברים אחדים העוברים מארץ לארץ, מתקופה לתקופה. ההיסטוריה שלנו חוזרת על עקבותיה, ואשרי הרואה את הגולד.

הלכה קפואה והלכה זורמת

מן האמור כאן רוצה המחבר להסיק מסקנות אחדות. קודם כל: אין היהדות דת כדת אחרות. כל הדתות של העמים אשר אנו חיים ביניהם — הדת באה להם מרחוק, לא מתרבותם, לא מדרכי חיים, ואורחותיהם. ארחות חיים באו להם מתוך מסורת שלם מימים קדומים ואת הדת הלא קיבלו מאחרים. שני זרמים שונים הם התרבות הלאומית והדת. ישנם עמים אחדים שדתם היא אחת, וכן גם להיפך — ישנן דתות אחדות בעם אחד ואין אחת נפגעה מחברתה. לא כן אצלנו תרבותנו הלאומית היא נתקדשה לדת ואין לנו דת אחרת. לעמים ישנן שתי רשויות — בין אדם למלכו (למשלתו בכלל) ובין אדם לדתו; ואילו אצלנו זו שבין אדם למקום וזו שבין אדם לחברו אינן אלא בין אדם לעמו, למסורת עמו.

ואי אפשר לה ליהדות להזדווג לכל תרבות, לכל מסורת של עם אחר. יכול כל בן עם אחר להמיר את דתו ולהישאר בתוך עמו, ואי אפשר דבר כזה לישראל: כל המקבל עליו תרבות של עם אחר בין עם המרה ובין בלי המרה, — את עמו עזב. מכלל ישראל יצא, חוץ משינאת ישראל, שלגבי זו דינו כדין יהודי ממש.

כל עם יש לו תרבות משלו, כלומר דרכי חיים, ובלשון חז"ל הלכה. עם היושב בארצו, הלכתו נשמרת ממילא, על ידי חוקי המדינה ועל ידי המסורת המקובלת. עמנו זקוק היה לשם שמירת ההלכה העצמאית שלו לעזרתה של הדת. כל שומר יהדות כהלכתה מבטיחה לו הדת חלק לעולם הבא, בגן עדן. ההלכה עצמה מטבעה אינה דת אלא תרבות עמנו היא, מסורות חיים המקובלות באומה, קבלה היא. כאמור „מתורת משה לא למדנו, מדברי קבלה למדנו“ (תענית י"ז ב.). כל קבלה כזו, או הלכה, לקוחה היא לא מן הכתוב אלא ממעשי העם וממנהגיו, ההלכה היא מקובלת, תורה שבעל פה. „הלכתא היא ואסמכוה רבנן לקרא“. כלומר קבלה היתה גם מקודם. כל הלכה היא רופפת בראשיתה, במקום אחד נוהגים כך ובמקום שני נוהגים אחרת. קביעת ההלכה לכל העם, לכל תפוצותיו — זוהי תלמוד תורה.

כל הלכה צריכה להיות קשורה בתורה של התקופה הקודמת שהיא כבר כתובה, זהו „בית אבי“. כל הלכה שנוייה במחלוקת בראשיתה, ואחרי זמן היא מתקבלת ונעשית להלכה קבועה, או פסוקה. אבל תמיד התנגדו חז"ל לכתיבת הדברים שבעל פה, „ואין אתה כותב הלכות!“ או „כותבי הלכות — כשורפי התורה“ (תמורה י"ד ב') והלומד הלכה מן הספרים אינו נוטל שבר. (שם).

יחס שלילי כזה היה גם כן אחרי דורות רבים לשולחן הערוך בעריכתו. מכאן שאין ההלכות יכולות להיות קבועות לכל הדורות ולכל התקופות. אין עם ישראל חי לפי תורה כתובה, לא תורת משה נהוגה בחיי העם, זוהי טעות הקראות. ועכשיו כאשר כל התלמוד הנהו אצלנו בכתב, אין גם הוא פוסק הלכה, הלכות חיינו היהודיים. ואלה הרוצים לשמור על היהדות כפי השולחן ערוך שלפני ארבע מאות שנים, הם מזיקים ליהדות, הוא בא לאבן את ההלכה, להפוך אותה לדבר שאין בו חיים. כל הלכה שעבר זמנה בטלה היא. וכל הלכה שבאה מן החוץ, מעמים אחרים, ממנהגי זרים היא עבודה זרה וכל עבודה זרה אסורה לישראל מחמת סכנת טמיעה והתבוללות. זה הכלל: כל הלכה (או מנהג, או תרבות) צריכה להיות מבדילה בין ישראל לעמים. וכל מנהג המקובל אצל עמים אחרים אסור לישראל שרוצה לשמור על יהדותו. ואילו היה השולחן ערוך נכתב בהוראתנו היו בו בודאי הלכות בר מצווה וכת מצווה, הלכות כל מיני מאכלים שהיו נוהגים בעיירות, והלכות רבות היו משתנות או מתבטלות, כגון עירובי תחומים. ובין כל ההלכות האלה שלקיום האומה הן חשובות מאד, אבל אין מקומן בשולחן ערוך היתה באה הלכת לשון עצמאית, זו הלשון המבדילה בין ישראל לעמים ועצם השימוש בה יש בו משום שמירת האומה, קיומה.

והמסקנה העיקרית שיש להסיק כאן היא כי יהדות אינה שיטה של דיעות, אינה פילוסופיה, שכל המאמין באמיתה הוא יהודי. אלא היהדות היא תורת חיים בהווי העם, הלכות חייו ומנהגיו, שכל מי שרוצה להיות יהודי צריך לעשותם, לקיימם ולנהוג לפיהם. ההלכות אמנם נובעות מדיעות מסוימות, ואנו מעריכים ומחשיבים את הדיעות הללו, אבל לא סגי לו ליהודי באמונה שהוא מאמין.

כל מטרת ההלכה היא לשמור את עצמאות האומה ואחדותה בעולם, ועל כן כל שמבדיל בין ישראל לעמים מצווה היא וכל שמקרב, שהורס את ההבדלים — עבירה היא לנו. יהדות היא הלכה למעשה. זרם ההלכה (הקובע הלכות חיים) הולך ומשתנה, פושט צורה (וגם תוכן) ולובש צורות חדשות, אלא שכל הלכה צריכה להיות בתה של הלכה קודמת, של תקופה קודמת, כל הלכה צריכה להיות תולדה של הלכה — שרשרת אחידה, קבלה עד למשה מסיני. עיקר קיומו של עמנו הוא בהלכות־הליכות ובמנהגים נוהגים.

סכום ההלכות המקובלות באומה הוא התורה, קבלות אלו הן עיקר, הלכות הן, אם אפילו אין להן סמך מפורש בתורה הכתובה. לא סמך הכתוב עיקר, כי ישנם הרבה דברים, הלכות ומנהגים שהם „כהררים התלויים בשערה, שהם מקרא מועט והלכות מרובות“. טוב למצוא סמך כתוב להלכה, אבל גם בלי סמך זה היא קיימת, כי „לא כרת הקב"ה ברית עם עמו אלא על דברים שבעל פה“. ויהדות שבעל פה ישנה בכל תקופה ותקופה. ואם העם יחיה, סוף של תורה שבעל פה זו להוליד ספרות או תורה גם בכתב. וזה שיש לנו בכתב היה לפני זה בעל פה. ובזה הם חיי האומה שלנו: הליכות חיים מופרדות ומובדלות — והן נעשות הלכות, סכום ההלכות המבדילות הוא התורה שבעל פה של התקופה שעתידה להוליד תורה בכתב. כל דור וכל תקופה שאין הם יוצרים תורות בעל פה חדשות, הדורות האלה עקרים הם וסופם נעקרים מהחיים. אומתנו אינה אומה אלא בחיי תורתיה.

גל ההתנדבות / סוף מעמוד 134

נסיים בדברים רבי עידוד והשראה שאמרם לכתב „למרחב“ יהושע ארליך, ראש מזכירות המתנדבים הני"ל, שבדיוננו בהם פתחנו מאמרנו זה. ארליך הוא בחור בן 26 ששימש פעם מורה עברי בארגנטינה, ואף שבא מבית ציוני, לא עלה על דעתו קודם לעלות לישראל ממש. בא הזעזוע של איומי נאצר במלחמת השמד ודחפו לבוא לעזרת העם בישראל. הוא העיר: „רק עכשיו אני מבין שזו היתה טעות עצומה מצדי. למה היתה דרושה מלחמה, כדי שאשנה את כל עולם המושגים והערכים שלי וכדי להוציאני משלוות רוחי ונפשי? מובטחני כי הפיכה כזאת חלה „גם אצל רוב המתנדבים שבאו לישראל, ושרבים מהם חזרו בינתיים לארצותיהם“. ארליך הראה לכתב צרור מכתבים ממתנדבים כאלה שבאו וחזרו, ועכשיו הם מתחרטים על שחזרו. הוא העיר: „היה ברור לי שיקרה כך ולא אחרת! יהודי צעיר אינו יכול לחיות כאן 5-6 חדשים מבלי שישתנה כליל עולמו הפנימי. הוא לא ידע עוד מנות. הזרעים שנורעו בנפשו יתחילו להפריח נבטים וניצה ופתאום יחוש בלבו געגועים עזים לארץ ישראל ולא יוכל להישאר באשר הוא שם! הם עתידים להגיע לארץ כעולים חדשים!“

המסקנות המתבקשות מדברים אלה מובנות מאליהן. אין לך כוח גדול מכוחה של ארץ ישראל! הכשרת התנאים היא חובת השלטונות והציבור בארץ, שאינם רשאים לדחותה או להתחמק ממנה בשום פנים. כוח־השפעתה של ארץ ישראל יפעל ממילא אחרי הכשרת התנאים, ובדרך כלל אפשר לסמוך על כוח־השפעה זה, אם לשפוט לפי הנסיון של אלפי שנים. אלא שעשייה קודמת להשפעה. רשות הדיבור והעשייה — לממשלת ישראל.

האם חזר בו הגר"א ממלחמתו בחסידים?

מאת מרדכי וילנסקי

מן המפורסמות הוא שהגאון ר' אליהו מווילנא נלחם בחסידים בחריפות יתירה. שמו מתנוסס בין ראשוני החתומים על חרמות תקל"ב ותקמ"א שיצאו מטעם קהל ווילנא. כמו כן בשנה האחרונה לחייו, ב"א תשרי תקנ"ז, פירסם איגרת-קנאות, בה הוא מחזק את התנגדותו לחסידים ודורש מקהילות ישראל להתרחק מהם ולרדוף אותם עד שיד ישראל מגעת. «לא יחמול איש עליהם ולא יחנם ולתת עדת חנף גלמוד» (נדפסה בראשונה ב"ספר ויכוח" של המגיד ר' ישראל לעבעל, ווארשא, תקנ"ח). מתוך הקונטרס האנטי-חסיד המפורסם «זמיר עריצים וחרבות צורים» (אלקסניץ, תקל"ב), בו נדפסו חרמות תקל"ב, ידוע לנו שהגר"א רגז על שראשי קהל ווילנא נהגו במתינות בחסידי המקום, ואמר: «אם היה לאל ידי, הייתי עושה להם כאשר עשה אליהו הנביא לנביאי הבעל».

ר' שניאור זלמן מלונזא, מייסד חב"ד, מספר לנו באחת מאיגרותיו לחסידיו בוויילנא, שנכתבה בתקנ"ז, על סירובו של הגר"א להשלים עם החסידים וכשבאו ר' מגחם מנדיל מוויטבסק ור' שניאור זלמן לוויילנא להיפגש עם הגר"א «סגר [הגר"א] חדלת בפנינו פעמים». בהמשך אותה איגרת כותב רש"ז: «רעות רבות ועצומות שנעשו לאנשי שלומנו במדינותינו ליטא ורייסיין, ע"פ גילוי דעת הגאון החסיד» (מצרף העבודה, קניגסברג תרי"ח). רש"ז ראה בגר"א את הגורם הראשי בהתנגדות לחסידות ובכל הסבל והבזיונות שירדו על החסידים בעקבות התנגדות זו. אמנם באיגרתו לחסידיו, סמוך לפטירת הגר"א, הוא מבקש מהם לא לספר אחר מיטתו של הנפטר «כי ידוע לנו בבירור שלא מאתו יצאו הדברים חס ושלום לילך עמנו בגדולות, וכל ימי חייו לא יצאה המכשלה והשגגה מלפני השליט חס ושלום» (היילמאן, בית רבי, ברדיטשב, תקס"ב, עמ' 70-71). הרי דברים אלה לא היו פרי הכרתו הפנימית ונכתבו רק לשם השכנת שלום בין המחנות היריבים. באיגרת אחרת של רש"ז לר' פנחס הורביץ, רבה של פרנקפורט ענ"מ, בעל ההפלאה, שנכתבה בתקנ"ט, בין מאסרו הראשון והשני בפטרבורג, הוא מגולל בין השאר את «כל התלאה אשר מצאתני מאנשי ריבנו דווילנא, ההולכים אחרי דעת רבם הידוע [הגר"א] אשר התיר דמינו כמים בשנת תקל"ב» (בית רבי, עמ' 72-73). כמו כן באחת מאיגרותיו לר' אברהם מקאליסק בטבריה, בקשר למחלוקת הידועה ביניהם, רש"ז מציין בין השאר: «ומלתא דעבידא לגלוייא והנה מודעת זאת כי כל צוק העתים שעברו עלינו בשנת תקנ"ט [היינו: מאסרו בפטרבורג] היתה על פי בית דין שסמכו ראשם ורובם על חתימת יד הגאון דווילנא דשנת תקל"ב» (שם, עמ' 85).

דברים אלה מעידים ברורות שהגר"א נשאר עד יומו האחרון נאמן לדעתו,

שכת החסידים מהווה סכנה ליהדות המסורתית, ואין שום יסוד לשמועות שהפיצו החסידים שהגר"א חזר בו ממלחמתו בהם, שמועות שעוד המשיכו זקני החסידים להפיץ אותן במאה הי"ט, כפי שאנו למדים מאחת מאיגרותיו של הרב לבנשטיין, רבה של סרצק, לדובנוב (קיץ תרנ"ד), בה הוא חוזר על דברי הבדואת של החסידים: «ובסוף ימי הגר"א אמר שאם יתרבו החסידים אזי ידעו כי לא צדקו המלשינים עליהם» (האיגרת בכתובים שמורה בארכיון דובנוב, בספריית ייור"א בניו-יורק). כפי שמעידים הדברים מן התעודות שהבאנו למעלה, הרי ידעו החסידים שהגר"א הוא הלוחם הראשי בהם ופירסומו של הגר"א היה לרועץ להם. הם, החסידים, היו סבורים שלו עלה בידם לשכנע את המתנגדים שהגר"א סילק ידו ממלחמה בהם, הרי ההתנגדות של קהילות ליטא, רייסיץ ופולין לכת היתה מתמוטטת, ומכאן נסיגותיהם להפיץ שמועות שהגר"א חזר בו ממלחמתו בחסידות.

המצוי אצל תולדות המחלוקת בין החסידים והמתנגדים יודע שזוקרי פרשה זו סבורים שמקור שמועות אלו הוא בתעודה משנת תקנ"ו, היינו איגרת שכתב הגר"א בר"ח סיון תקנ"ו, בה הוא מכחיש את השמועות שהפיצו החסידים שהוא חזר ממלחמתו בהם: «ועל משמרתי אעמודה כמאז כן עתה. ועל כל מי אשר בשם ישראל יכונה ואשר נגע יראת ה' בלבבו, מוטל עליו להודפם ולרודפם בכל מיני רדיפות ולהכניעם עד מקום שיד ישראל מגעת» (נדפסה בראשונה ב«ספר הויכוח הנ"ל»). לאיגרת-הכחשה זו מצורפת תעודה שניה בשם «העתק מק' ווילנא» מאייר תקנ"ו, בה מסופר שהחסידים העמידו איש צעיר לימים שעבר בקהילות אשכנז והעמיד פנים שהוא בנו של הגר"א, ונשלח ע"י אביו להודיע שהוא הגר"א, מתחרט על מלחמתו בחסידים: «אוי לי אנא אקח ימים אשר אוכל לעשות בם תשובה על מה שחלקתי עם אנשים החסידים האלו». דבר התרמית נתגלה על-ידי אחד מנכבדי ווילנא שעבר לרגל מסחרו את עיר ברסלאו. הבדאי נתפס כשהגיע לאמבורג, ור' רפאל הכהן, אב"ד הקהלה, הסיר את המסוה מעל פניו וענש אותו. כשנודע הדבר להגר"א הוא פירסם את איגרת ההכחשה הנ"ל. זוקרי הפולמוסים בין החסידים והמתנגדים ראו במעשה-תרמית זה את הגורם הבלתי-אמצעי להתחדשות המלחמה בחסידים שידועה לנו כפולמוס שלישי.

תעודה זו משנת תקנ"ו איננה המקור היחיד וגם לא ראשון ממנו אנו שואבים את ידיעותינו על השמועות בדבר חרטתו, כביכול, של הגר"א על מלחמתו באנשי הכת. מתוך איגרת מקהל ווילנא לקהל פינסק, משנת תקמ"ד, שנשמרה לנו בצרור כתבי ר' שלמה דובנא, המדקדק הידוע ועוזרו של מנדלסון בביאור, גם כן אנו למדים על שמועות מסוג אלו שבתעודה הנ"ל. באיגרת זו שבין החתומים עליה באים גם הגר"ח ור' שמואל אביגדור, רבה של ווילנא, קהל ווילנא פונה לקהל פינסק בבקשה ודרישה שיפטרו את רב קהילתם «להסיר העטרה מאת הרב הנ"ל אב"ד דקהלתכם, ואל יורה ואל ידין, ולקחת מאתו שבט המושל ומקל עזו, כלה גרש יגרשו אותו». שמו של האב"ד לא פורש באיגרת. דובנוב שהדפיס את האיגרת (תולדות החסידות, תרצ"ב, עמ' 479-481) מפקפק בדיוקו של תאריך איגרת זו, ו' תמוז תקמ"ד, וטוען שהרב בפינסק, שאת פיטוריו דורש קהל ווילנא, לכאורה יכול להיות או ר' שלמה מקארלין או ר' לוי יצחק מברדיטשב. ברם, טוען דובנוב, ר' שלמה מעולם

לא היה אב"ד בפינסק ונוסף על כך בשנת תקמ"ד כבר ישב בלודמיר, ואילו ר' לוי יצחק כבר עזב את רבנות פינסק עוד בשנת תקל"ב. מכאן טוען דובנוב שהתאריך תקמ"ד באיגרת לקה באיידיק, ומסתייע דובנוב להנחתו שהתאריך המסומן ו' תמוז חל בתקמ"ד ביום ו', ולא ביום ד', כפי שצויין באיגרת. דעתו של דובנוב היא, שהדברים על פיטורי הרב אינם מכוונים לר' לוי יצחק כיוון שבתקמ"ד לא תפס ר' לוי יצחק את רבנות פינסק, היא מופרכת. אנו יודעים בוודאות שר' לוי יצחק תפס את כסא הרבנות בפינסק בשנים תקל"ו-תקמ"ה, כפי שהוכיח בוודאות ר' חיים ליברמן בהוכחות שאין עליהן עוררין (ראה מאמריו ביווא בלעטער, כרך י"א, ווילנא 1937, עמ' 92-93 ובספר היובל לפרופ' מרכס, 1943, עמ' 15). היפוכו של דבר, לאור קביעה זו בסדר רבנותו של ר' לוי יצחק, התאריך שבאיגרת: "תמוז תקמ"ד", מקבל חיוק נוסף, כי ר' לוי יצחק עזב את רבנות פינסק בשנת תקמ"ה ועבר לברדיטשב, ויש לשער שדרישתם של פרנסי ווילנא והגר"א בראשם היוותה גורם לעזיבתו את פינסק. הפרט, יום ד', ו' תמוז נראה לי טעות המעתיקים וצ"ל: יום ד', ד' תמוז.

לענייננו נודעת חשיבות יתירה לקביעת זמן כתיבתה של איגרת זו, כי בה מסופר גם על השמועות שהפיצו החסידים שהגר"א חזר בו מהתנגדותו להם: "ובדבר אשר בדו [החסידים] מלבם שחזר בו הגאון אמיתי החסיד ר' אלי' ג"י וגם אנחנו חזרנו מהחרמות הנ"ל שנעשו עד הנה, שקר ענו בנו כאשר בדו מלבם כל הדרכים המקולקלים שבהם". היוצא מדברינו הוא שניתן לקבוע בוודאות שהשמועות בשנת תקנ"ו, שעליהן הגיב הגר"א באיגרת ההכחשה שלו הנ"ל, לא היו ראשונות. גם אליבא דדובנוב שמפקפק בתאריך האיגרת, הרי איגרת זו לפינסק נכתבה לא יאחר מתקנ"א, כי בין החתומים עליה מצוי שמו של ר' שמואל אביגדור, רבה של ווילנא, שנפטר בתקנ"א. לי נראה, שהשמועות כבר הופצו לפני תקמ"ד, כי יש להניח שהרב, שאת פיטוריו דורשים פרנסי ווילנא באיגרת זו, הוא ר' לוי יצחק שעזב את פינסק בתקמ"ה.

* * *

ברצוני להביא כאן תעודה נוספת שאף פעם לא נדפסה, ותכנה הוא על חרטתו, כביכול, של הגר"א במלחמה בחסידים. תעודה זו היא איגרת בת ל"ג שורות השמורה באוסף שבדרון בספרייה הלאומית בירושלים. האיגרת כלולה בצרור כתבים שנדב י. ל. גודלברג לספרייה הלאומית בשנת תרפ"ג. כתבים אלו הגיעו לידי גולדברג מעזבונו של רש"י פין, מחבר "קריה נאמנה", ולידי פין הם הגיעו מספרייתו של ר' שלמה דובנא הנ"ל. הרב ש. אסף במאמרו: כתבים מאת משה מנדלסון ובני דורו, (קריה ספר א', תרפד"ה) מתאר את צרור הכתבים האלה והביא גם קטעים קצרים מאיגרת זו.

באיגרת זו, חסרת-תאריך, מודיע ר' משה בר' אליעזר מווילנא, כותב האיגרת, לידידו ר' צבי בקהילת שעלישט שלפני ראש השנה, שנת כתיבת האיגרת, שלח אליו "הרב החסיד דקהלתנו" שליחים על מנת לפייסו על כל "מה שעשה" נגדו. תחילה סירב ר' משה ישראל להתפייס, אבל אחר כך הודיע לשליחים שהוא נאות למחול לרב החסיד על העלבונות והבזיונות שגרם לו בתנאי שיבוטלו כל החרמות על

„אנשים הידועים“, ולהכריזו על כך בכל בתי הכנסת של ווילנא בליל יום הכיפורים לפני כל נדרי. הרב החסיד הסכים לכך וגם שלח לו אתרוג מהודר כאות פיוס. מסתבר שאיגרת זו קשורה במחלוקת בין החסידים והמתנגדים בוילנא, ואין ספק ש„הרב החסיד דקהלתנו“ — הוא הגר”א, וה„אנשים הידועים“ שהוזכרו מ„כמה שנים“ — הם החסידים. לא הצלחתי לזהות הן את ר’ משה ישראל, שולח המכתב, והן את ר’ צבי הנמען. גם שם העיר שעלישט הוא תמוה. אמנם ידועה לנו קהילה בשם זה: Sieliszca, במחוז ברצלב (ראה י. היילפרין, פנקס ועד ד’ ארצות, עמ’ 80) אבל אין זה מתקבל על הדעת שאיגרת זו נשלחה לקהילה רחוקה באוקראינה*). יתכן גם שהמכוון כאן לעיר סעלץ (סעלטש) הסמוכה לבריסק דליטא, עיר מולדתו של הגר”א, וכותב המכתב במתכווין הכניס שינוי בכתוב שם העיר; הרי כותב האיגרת מסיים את איגרתו בבקשה ממקבל האיגרת „שלא להניח האיגרת הזאת ח”ו בידי המתנגדים המלשינים“.

נראה לי שכל דיוגנו בזיהוי שמות שולח האיגרת ומקבלה וכן שם הקהילה בה ישב מקבל האיגרת הוא מיותר, כיון שיש להניח שהאיגרת אינה אוטנטית אלא „יצירה ספרותית“ בלבד, והיא מהווה אחת מדרכי המלחמה של החסידים במתנגדים, או ביתר דיוק, אחת מדרכי ההתגוננות של החסידים מפני יריביהם המתנגדים. הלא ברור הוא שלדברי כותב האיגרת על בקשת סליחה של הגר”א מן החסיד ר’ משה בר’ אליעזר אין כל יסוד, והם מסוג השמועות שהפיצו החסידים שהגר”א מתחרט על מלחמתו באנשי הכת שהרחבנו עליהן את דברינו למעלה. ברם, אם איגרת זו גם איננה אוטנטית, הרי נודעת לה חשיבות יתירה לבריור פרשת השמועות על חרטתו של הגר”א, שמועות אלו באיגרת זו שלפנינו קודמות הן לשמועות המפורסמות שהופצו ע”י החסידים בשנת תקנ”ו. אם כי האיגרת היא חסרת-תאריך, הרי ניתן לקבוע את זמן כתיבתה או „חיבורה“. שמו של אחד השליחים, באיגרת שלנו, שנשלח ע”י הגר”א לפייס את כותב האיגרת, נזכר במפורש: „הרבני מ’ דוד מ”צ דקהלתנו“, ור’ דוד זה הוא בלא ספק ר’ דוד קענדעס, מו”צ בוילנא, שהיה אחד משני השליחים של קהל ווילנא להביא את כתב החרם, שהוכרו בוילנא נגד החסידים במנחם אב תקמ”א, ליריד זעלווא, באלול תקמ”א (קריה נאמנה, מהדורת ווילנא תרע”ה, עמ’ 149). ר’ דוד זה נפטר בשנת תקנ”ב (שם, עמ’ 175), הרי המועד האחרון של זמן כתיבתה של איגרת זו הוא שנה זו. דומה לי, שאיגרת זו נכתבה עוד בראשית שנות השמונים של המאה ה”ח, סמוך להכרזת חרם תקמ”א, כיוון שהאיגרת, כפי שאמרנו למעלה, נשמרה באוסף כתביו של ר’ שלמה דובנא וידוע לנו שחכם זה בא ווילנא מברלין בראשית שנות השמונים לאחר סיכסוכו עם מגדלסון ופרישתו מעבודתו בביאור. ר’ שלמה דובנא ישב בוילנא שנים מועטות בלבד. בעת ישיבתו שם היה מקורב לחוג תלמידיו ומעריציו של הגר”א והוא שהעתיק בשנת תקמ”ג את כתב החרם של קהל ווילנא מחודש אב תקמ”א בצירוף קול קורא (נדפסו על-ידי דובנוב, מצרור

* על מגיד ליטאי שסיכן את נפשו להציל את יהודי שעלישט שהושמו במאסר בזאמושטש (מחוז לובלין) בגלל עליית דם, ראה א. צדרבוים (אר”ז) ב„כתר כהונה“, אדעסא תרכ”ז, עמ’ 124, הערה 2.

כתבי ר' שלמה דובנא, בתולדות החסידות, עמ' 141-164). יש להניח שגם איגרת זו השמורה בצרור כתבי ר' שלמה דובנא בספרייה הלאומית בירושלים, הועתקה על ידו בזמן ישיבתו בוויילנא בראשית שנות השמונים. על התענינותו של ר' שלמה דובנא בחסידים והתנגדותו להם מעידה איגרתו לר' וואלף היידנהיים בסיון תקמ"ט, שקטעים הימנה הביא פרופ' ג. שלום במאמרו ב"ציון", תשט"ו (עמ' 161-162).

היוצא מדברינו: איגרת זו, שאנו מביאים אותה להלן, נכתבה או "חוברת" בראשית שנות השמונים של המאה הי"ח והיא, עד כמה שידוע לי, עדות ראשונה בכתב שנשמרה לנו על השמועות שהפיצו החסידים בדבר חרטתו של הגר"א על מלחמתו בהם. נראה לי שהדברים על חרטתו של הגר"א שהובאו באיגרת קהל ווילנא לקהל פינסק משנת תקמ"ד מכוונים לשמועות מסוג אלו שבאיגרת זו שלנו מווילנא לשעלישט. שמועות אלו הופצו גם לאחר תקמ"ד, אבל כנראה לא הגיעו לאוני הגר"א או שלא שם לב אליהן. רק לאחר שהחסידים העזו לשלוח איש לערי אשכנז שהעמיד פנים שהוא בנו של הגר"א והודיע ברבים שאביו מתחרט על מלחמתו בכת, רק אז יצא הגר"א בשצף-קצף באיגרת ההכחשה מראש חודש סיון תקנ"ו, שהרחבנו את דברינו עליה למעלה. זמן קצר אחר כך כשהגיעו אליו ידיעות שלשמועות-שווא אלו יש גם אוזן קשבת בחוגי המתנגדים, כפי שמעידה על כך איגרת קהל מינסק לגר"א מיום ה' תשרי תקנ"ז: "ומה גם כי יעזובו [היינו: חסידי מינסק] עזות לאמר: אל תרבו תדברו גבוה, הלא האיש גדול בענקים אשר תבטחו בו גם הוא השיב אחור ימינו, ידע לכתינו בדרך המישור, ומסכים אתנו" (ספר הויכוח הנ"ל), יצא הגר"א באיגרת הקנאות שלו מ"א תשרי תקנ"ז שהבאנו בראשית דברינו. מעשה-תרמית זה של החסידים היה הגפרור האחרון שהדליק מחדש את אש המחלוקת בוויילנא והשתלשלה לידי מלשינות משני הצדדים היריבים והליכה לערכאות של גויים בשנים האחרונות של המאה הי"ח והתחלת המאה הי"ט, אבל זוהי פרשה בפני עצמה.

מכתב מר' משה ישראל במ' אליעזר מווילנא לר' צבי בקי שעלישט

בעז"ה

שלומים אתן כמי נהר זכנחל שאינו פוסק ברכה ושלו' לאהו' א"נ' חביבי, ידיד ה' ועמו, הה' הרבני המופלא ומופלג צלול כמי פלג יצוקי', החכם הכולל בתורה וביראת ה' טהורה, התריף ובקי, משנתו זך ונקי, כקש"ת' מפארים פאר הלולים יפה פרי טוהר מ' צבי נ"י כאוה"ב, ויופיע אור תורתו ויראתו כצאת השמש בגבורתו, וכאור בוקר יורח שמשו, ויריתו כירית יכון עולם ועד.

א"ד' החיים והשלו' אתן הוראה לאל גומר עלי אשר עד כה עזרנו שבשפלינו זכר לנו, והי' זה שלו'. ואודיע נא מה שנתחדש בקהלתנו כי הנה זה קודם ר"ה' העבר שלח הרב החסיד דקהלתנו אחד מאנשיו הנאמני' לפייסני ולבקש ממני מחלה על מה שעשה נגדי והשיבותי לשליח הנ"ל כמה פעמים בדברי קנטורין שא"א' (העלות על הכתב. אח"ז') נגמר בדעתי שלא לקנטרו עוד וד"ל'. והשיבותי לשליח הנ"ל שאם יבטלו כל התרמות שהחרימו מכמה שנים על אנשים הידועים אזי אמחול

לו, ואמר לו השליח הנ"ל כנ"ל, והשיב לשליח שאני בעצמי מבטל תיכף כל החרמות הנ"ל. ואח"כ שלח אלי הרבני מ' דוד מ"צ⁹) דקהלתנו כנ"ל וכתבתי לו אגרת ובתוך הדברים כתבתי לו בזה"ל:¹⁰) הנה ידוע ומפורסם מגודל העלבון והבוזין ועוות הדין הנעשה לי ע"י, ושפיכת דמי ודם זרעיותי כמים המוגרים ארצה על לא חמס בכפי והוא מעוות לא יוכל לתקן עם כל אילי נביות בעולם, אך בזאת נאות לי ועדיין יש מקוה לישראל, דהיינו להכריז בכל בתי כנסיות וב"מ¹¹ ביה"כ¹²) קודם כ"נ¹³) ולהתיר כל החרמות כנ"ל. ואמר השליח להרב החסיד הנ"ל כדברים האלה, והשיב הרב הנ"ל לשליח הנ"ל שהוא בעצמו יעמוד עם מנין קודם כ"נ ויתיר כנ"ל. ושלח לי אתרג יפה ומהודר מאוד ואהי' כמחריש וד"ל. והרבה מאנשי קהלתנו יודעים מזה ויש להם נחת מזה, ויש מהם שאינו נוח להם בפרט אנשיו הידועים אשר היטב חרה להם ויחתרו האנשים להשיב הדבר אל ההכחשה ולהכויבו ולא יכולו כי כבר נתפרסם הדבר ונודע צערם לרבים, וא"א להעלות על הכתב כל פרטי הדברים והחכם כ"ב¹⁴) עיניו בראשו שלא להניח האגרת הזאת ח"ו ביד המתנגדים המלשינים וד"ל. ואצא ואומר שלו' וביתו שלו' וכאל"ש¹⁵). כ"ד א"נ הדש"ת¹⁶) בלב ונפש משה ישראל במ' אליעזר ז"ל.

ותאמר שלו' לבנו הנחמד ונעים א"נ וא"ב¹⁷) הרבני מ' יהודא ליב ג"י ולכל הנלוים אליו שלום וישע רב.

שעל גבי הכתב

לק"ק שעלישט

מק"ק ווילנא

יושג ויותן ליד אהו' א"נ ה"ה

הרבני המופלא ומופלג בתורה וביראת ה' טהורה החריף ובקי, משנתו זך ונקי, קש"ת מפארים ומהללים פאר הלולים מ' צבי ג"י כאוהב ויופיע אור תורתו ויראתו כצאת השמש בגבורתו וכאור בוקר יזרח שמשו ויריח יכון לעולם. וח"ו לזולתו ופגיון¹⁸).

(1) אהוב נפשי. (2) ינצרהו צורו וקונו. (3) כבוד קדושת שם תורתו. (4) אחר דרישת. (5) ראש השנה. (6) שאי אפשר. (7) אתר זה. (8) ודי לחכימא. (9) מורה צדק. (10) בזה הלשון. (11) ובתי מדרשות. (12) ביום הכיפורים. (13) כל גורי. (14) כיוצא בו. (15) וכל אשר לו שלום. (16) כה דברי אוהב נפשו הדורש שלום תורתו. (17) אהוב נפשי ואהוב ברות (?). (18) ופרץ גדר ישכנו גתש.

שירים

מאת גלי זק"ש

מגרמנית א. שלי

ואחר עורי גקסו זאת
ומבשרי אחזה אלוה (איוב)

הוי, הארבות

הוי, הארבות

על משפנות המות שנבנו ברב תחבולה
עת גוף ישראל פור בעשן,
נדח פאזיר,

עת קבל פניו מטאטא ארבות —
בוכב שהושהיר,

או אולי היתה זו קרן שמש ?

הוי, הארבות,

נתיבות החפש לעפר ירמיהו ואיוב,
מי תבן אתבן, ומי סלל אבן על אבן
את הנתיב לפלומים העשוני עלשן ?

הוי, משפנות המות

אשר הותקנו במכניסי אורחים
לבעל הבית שפל הימים היה אב אורח,

הוי, אמן האצבעות,

שהנחמן את המפתן

במאכלת בין החיים ותמות —

הוי, אמן הארבות,

הוי, אמן האצבעות

וגוף ישראל עולה בעשן !

(מן הספר במשכנות המות)

מִקְהֵלַת הָעֲנָנִים

אָנֹכִי מִלְאִים אֲנַחֲזֶה, מִלְאִים מְבַמִּים,
אָנֹכִי מִלְאִים צָחוּק,
וּפְעָמִים אָנֹכִי לֹבְשִׁים פְּנִיכִם.
לֹא רְחוּקִים אָנֹכִי מֵכֶם.
מִי יוֹדֵעַ כִּמָּה מִדְּמָכֶם עָלָה
וְצָבַע אוֹתָנוּ?
מִי יוֹדֵעַ כִּמָּה דְּמַעוֹת שִׁפְכֶתֶם אֶתֶם
בְּבִכִי שְׁלָנוּ? כִּמָּה כְּסוּפִים עָצְבוּ דְמֹתָנוּ?
שִׁתְּקֵנִי מוֹת, אֲנַחֲנוּ,
הַמְאֲמָנִים אֶתְכֶם בְּרוֹךְ לְמוֹת.
אֶתֶם הֵלֹא־מִנְפִים, שְׁאִינְכֶם לִזְמִידִים דָּבָר גִּילּוֹת,
חַמוּנֵי מִלְאָכִים נִגְלוּ לְפָנֵיכֶם,
אֲבָל אֶתֶם אֵינְכֶם רוֹאִים.

ד"ר צבי וויסלבסקי מבית / סוף מעמוד 159

כמה קרא, כמה זכר! היה אדון למחשבתו, יוצר את עולמו. המסות על סופרי דורו היא מחרוזת פנינים יקרות. הוא כתב למעלה מחמישים מסות כאלה. הכתיבה היתה החלק "הטכני" בתהליך יצירתו. עד שכל הנושא מתחילתו ועד סופו מצוי היה בנפשו פנימה ובמוחו לא התחיל לכתוב. לוויסלבסקי לא היו מעצורים, הוא העלה ישר מן המחשבה אל הנייר וכמעט ולא תיקן. כפי שכתב כך פירסם. לא פעם אחת היה אומר: אני יושב שעות או ימים ומחכה למלה הראשונה ואחר כך "זה הולך". וכיוון שהתחיל היה שופע כמעיק המתגבר.

באיזה פסיבדונים שחתם הבחין הקורא מיד בסגנונו ובמיבנה הפסוק המיוחד לו. היה לו שביל ידוע ודרך שלו בביקרת. הוא לא היה רגיל להקריא את דבריו ולא נהג לספר על עצמו. כתבידו היה יפה להפליא. רק בשנים האחרונות נשתנה כתב ידו.

הרבה פעמים חזר על המשפט: "לא זכיתי למלא את תוכניתי". הלך מן העולם, הניח אחריו ירושה ספרותית גדולה. הגני מקווה להביא לידי סיום את המפעל הגדול למען זכרו המזהיר.

מחקרים בתולדות ישראל וספרותו

מאת ד"ר פלטיאל בירנבוים

בפרק הראשון דן המחבר בשאלה המסובכת של מספר היהודים בארץ ישראל ובחץ לארץ בתקופת בית שני. שאלה זו שנויה במחלוקת, והיא כחידה סתומה עד ימינו: איך נהפך קיבוץ של חמשים אלף שבי ציון לעם של הרבה מיליונים בראשית הספירה הנוצרית? לפי יוסיפוס, היה בגליל בלבד ישוב יהודי בן שלושה מיליונים. החוקרים המודרניים מפורגים להגים בהשערותיהם על מספר היהודים בארץ ישראל לפני חורבן הבית, והם השערות הן משבע מאות אלף עד חמישה מיליונים. אשר ליהודי חוץ לארץ, נוטים המלומדים להאמין לפי לוח הכותב, כי בזמנו היו במצרים מיליון יהודים. יש אומרים, כי מספר היהודים בקיסרות הרומאית היה ששה מיליונים: כשני מיליונים בארץ-ישראל וכארבעה מיליונים בשאר ארצות הקיסרות. חלק גדול של יהודי מצרים היו עובדי אדמה, בעלי מלאכה, פקידים, ולא היה מקצוע שלא עסקו בו. מהיהודים יצאו לפעמים את גורלם, אשר הכריעו לפעמים את גורלם המלכות. כמאתיים אלף יהודים ישבו באלכסנדריה, שנהפכה במאה הראשונה לספירה הנוצרית לעריסת האנטישמיטיות. עלילת הדם שעלתה לנו בבחלי דם היתה "ההמצאה" המצרית של אותה תקופה. הקשר בין יהודי התפוצות ובין יהודי הארץ היה לא רק דתי. פילון חשב את כל יהודי העולם לבני עם אחד על-פי הגזע, המוצא הלאומי, והדת. הם היו ערים לכל המתווה בארץ. המרד הגדול נגד רומא הסעיר את כל העם. התיקוה לגאולה עתידה איחדה את כל עם ישראל, מלבד השכבה הדקה של הצדוקים, במשך כל ימי הבית השני. דעתו של ד"ר רוזנטאל על מגילות ים המלח, שנמצאו במערות קומראן, אף היא של חוקר זהיר, ובה דבריו: "אפשר מאד שבזמנים שונים הובאו מגילות, שמוצאן מארצות אחרות, וממקומות אחרים, אל המערות

במחקרים ומקורות" (*). כינס ד"ר יהודה רוזנטאל, פרופיסור לפרשנות ולספרות עברית במדרשה למדעי-היהדות בשיקאגו, את מבחר מחקריו ההיסטוריים המקיפים שלוש תקופות, והיינו: בית שני, ימי-הביניים, והתקופה שאנחנו חיים בה. בשני הכרכים של הספר כונסו גם מאמרים מחקריים על תפילה ומנהגים, סופרים וספרים, פירוטמיו של המחבר במקצוע ספרות הפולמוס של ימי-הביניים בין היהדות והנוצרות.

ד"ר יהודה רוזנטאל קיבל את תארו האקדמי מדרופסי קולג' בשנת 1942, לאחר שלמד באוניברסיטת גרמניה ובבית-המדרש העליון למדעי היהדות בברלין. כהיסטוריון חוקר ו"איש המדע, הוא מבסס תמיד את דבריו על יסוד מקורות מהימנים ומבוררים ללא משוא-פנים. ומעלה יתירה לדרכו של רוזנטאל במחקר, שהוא נוהג להסביר את העניינים הסברה נוחה עד שהקורא עומד עליהם ללא יגיעה ומתוך הפקת תועלת והנאה. והרי קצת עניינים מתוכן הספר מחקרים ומקורות לד"ר יהודה רוזנטאל: בעיות בתולדות היהודים בתקופת הבית השני, חידת המגילות הגנוזות, היהדות בתקופת ההתייונות, הפרושים ואנשי כנסת הגדולה, רש"י והרמב"ם בהערכת הדורות, הלשון העברית והכנסיה הנוצרית, קראים וקראות באירופה המערבית, תשובת המינים לקורות היהודים בפולין, מדינת ישראל לאור התיאולוגיה הנוצרית, בית המדרש הגבוה לחכמת ישראל בברלין, לתולדות המחזור, לתולדות המחיצה, השבת — ערובת קיומנו, ליאו בק, מנחם שטיין, היהדות מהי? מי צלב את ישו, גלות וגאולה בספרות ישראל ועוד.

(* יהודה רוזנטאל, מחקרים ומקורות אב, הוצאת המדרשה ללימודי היהדות בשיקאגו בשיתוף עם הוצאת ראובן מס, ירושלים תשכ"ז, 774 עמודים.

...אמנם לא בכל אפשר להסכים לצייטלין... אין להסכים לדעתו שה- מגילות נכתבו על-ידי כורים... במע- מקי אדמת ארץ-ישראל נסתרים אוצרות ספרותיים וארכיאולוגיים מן העבר ש- לנו, אשר עוד יתגלו במשך הזמן. אבל האוצרות האלה הם מזמנים שונים ומתקופות שונות. יש לבדוק כל מימצא לחוד... גם צייטלין וחסידיו לא מצאו עוד תשובות על הרבה והרבה שאלות..."

ד"ר רוונטאל מציג את השאלה: מה היתה יהדותם של המוני היהודים בתפוצות התקופת ההתייונות? ההת- בוללות הלשונית של הללו שגרו באסיה הקטנה, אפריקה הצפונית, אי יוון וספרד, היתה מוחלטת. הם לא נזקקו כלל וכלל לשפה העברית, ולא היו ביניהם תלמידי חכמים, אף לא בתי-אולפנא ללימודי קודש. כמה מהם נצטרפו לתנועה הנוצרית, וכמה גש- ארו נאמנים לדת אבותיהם? מה היתה השפעתם על הכנסייה הנוצרית? אלה הן שאלות מרכזיות שהעסיקו את חוקרי התקופה של התהוות הנצרות. ברם לא הגיעה לדינו ספרות של יהודי התפוצות מאותה תקופה. חוץ משרידים ארכיאולוגיים של בתי כנ- סיות ובתי קברות עם חומר אפיגרפי ביוונית, ארמית, ועברית. התיזה ה- יסודית של גודנאו, פרופיסור לתולדות הדת, קובעת: יהדות הגולה במאות הראשונות של הספירה לא היתה פרושית או גורמאטיבית. היהודים לא חיו על-פי חוקי התורה כפי שפירשום חכמי ישראל. המשנה וכל הספרות התנאית נשארו חתומים לרובם הגדול. אורה חזיהם ודרכי מחשבתם היו יווניים-אליליים. שרידי האמנות הי- הודית העתיקה מלאים סמלים אליליים, שחדרו לתוך הנצרות. כותלי בתי הכנסיות הרצפות היו מצוירים ציורי בני-אדם ובעלי חיים. בבית הכנסת שנבנה בדורא אברופוס במאה השלי- שית צוירה תמונתה של בת פרעה ערומה. רובן של תמונות המנורות ש- נתגלו בזמן האחרון הן בנות שבעה קנים, כתבנית המנורה שהיתה בבית המקדש, אף-על-פי שההלכה אוסרת לעשות מנורה כזו. אולם גודנאו שאב את ידיעותיו העבריות מכלי שני, מ- תרגומים, ובא לידי טעויות גסות. אין ספק שהיתה התפתחות בחיי היהודים ביחס לאמנות פלסטית בהשפעת הס-

שלנו... ואין לבוא כלל וכלל בטענות אל צייטלין על זה שהוא דורש זהירות רבה ואיננו נוטה להאמין לדברי ה- סוחרים הערומים... טרם נפתרה כל הבעיה. מי היו מחברי המגילות ה- אלה? מהי הסיבה שהכתבים האלה לא השאירו שום רושם בחיי עמנו, ומתי הוחבאו במערות?.. ליברמאן מדגיש שארץ-ישראל במאה הראשונה לספירה היתה מלאה כיתות שונות... הקומראנים הם, לפי ליברמאן, חברי אחת החבורות האלה. אבל לא עלה בידי ליברמאן להוכיח שהחכמים ב- מלחמתם נגד אלה שלא קיבלו עליהם את סמכותם התכוננו לקומראנים". רוונטאל מסכים עם יצחק בער שהו- דיע באחד מנאומיו, כי אין לנו גישה היסטורית בחקר מושגי האמונה והדת בתקופת המשנה והתלמוד. בחקר אי- שיתם של חכמינו ז"ל, ועזובה היא מבחינה היסטורית כל הפרשה הגדולה מימי החשמונאים ועד חתימת התלמוד. וכתוצאה מזה אין בידינו מפתחות להבנתן של כל התקופות שלאחריה ברוח ובחומר. "יש רק להשוות את המאמרים של צייטלין וליברמאן ואת חילוקי-הדעות שלהם בשאלת תולדות הלכות שונות, שהיא צריכה להיות קנה-המידה היחיד לקביעת זמנה של הכת, כדי להיווכח עד כמה רחוקים אנו מהבנה היסטורית בתולדות ה- הלכה".

רוונטאל משתומם על חוקר כ- ליברמאן שהסכים לדעתו של החוקר הגרמני פאול קאהלה, שלפיו נתגלו הכתבים בשנת 790 ונפלו בידי ה- קראים, ומכאן - השפעתם על הספרות הקראית. הישוב הקראי בארץ-ישראל מתחיל באמצע המאה התשיעית, או לכל המוקדם בתחילתה: "האם אפ- שר לייחס השפעה תרבותית ורוחנית עמוקה כזו של הספרות הצדוקית על הקראים... למקרה בעלמא?" הוא מס- כם בסיום מאמרו "חידת המגילות הגנוזות" בזה הלשון: "אין שום ספק שצדק צייטלין, כי אסור לחוקר ל- חוות דעה כמומחה בתולדות חיי הדת שלנו... אם איננו מוכשר לשאוב ממ- קורות ראשונים, יותר מדאי בונים חוקרים השערות שונות על סמך ידי- עות שאובות ממקורות שניים. אפשר להצטער על צורת המלחמה של צייט- לין, שהיא לפעמים יותר מדי תוקפ- נית-עוקצנית... אבל בעצם העניין צדק

הערביים, כגון בהלכות יסודי התורה והלכות דעות... הרב צבי הירש חיות הגיב על דברים אלה לאמר: "דעו רבותי כי התלונות הישנות נגד רבינו הרמב"ם, אשר כבר נשכחו מאז ועקבותם לא נודעו, הנה כמו איזה אנשים ויצאו עוד פעם לקראתו למל"חמה.. והרחיב המשתדל" (= שד"ל) פיו והאריך לשון לדבר תוהו בקדוש ישראל ולתת אותו לשמצה ולחרפה..". לאחר שהוא מצטט בהרחבה מדברי ריהם של ש"ר, רנ"ק, סמולנסקי, זאב יעבץ וש. י. איש-הורביץ, מתאר מחברנו עמדה אחרת כלפי הרמב"ם שתפסו אחד-העם והרב קוק ז"ל. אחד העם כתב: "הכל אמנם חשו כי תורתו של הרמב"ם מביאה מהפכה שלימה בהשקפת האומה. אבל לא הכל הבינו מה היא נקודת הכובד של המהפכה הזאת. רק אחדים הבינו שעיקר המהפכה היא.. במה שהוריד את הדת מעל כסא המשפט העליון והושיב את השכל במקומה. ודבר זה.. הוא הוא המפעל הגדול והקיים לדורות שבש"בילו היה הרמב"ם תמיד יקר וחביב לכל מבקשי אור ודעת בעמנו..". ו"תמצית הגנתו של הרב קוק היא זאת: "... איך נוכל להעלים את עינינו מלהחזיק טובה לרבינו הרמב"ם על עבודתו הגדולה בספר המורה להעמיד את יסוד קדושת האמונה על טהרתו ולהרחיק את ההבלים הנוראים של ההגשמה באלהות מעל גבול ישראל..". וד' ידע עד איזו מדרגה של הבל היתה יכולה הטעות של אמונת ההג"שמה להגיע לולא בא רבינו להציל את נשמת האמונה ממצולות הטעיה הזאת, ועד כמה היתה הכפירה והש"לילה אוכלת אותנו אלמלי היה המצב של האמונה כל כך המוני וגם גם בדורות אשר המדעים וחופש הדעות התפשטו בהמונן במידה כל כך גדו"לה..".

במאמר מיוחד דן המחבר במדינת ישראל לאור התיאולוגיה הנוצרית, והוא מצהיר כי הקמת מדינת ישראל בארץ-ישראל פותחת פרק חדש בת עיקר בתולדות העולם הנוצרי. עמדת הכנסיה כלפי היהודים נתגבשה ב"תורתו של אבגוסטינוס, מחבר "עיר אלהים" בראשית המאה החמישית, ש"ראה בקין, רוצח הבל אחיו, את ה"טיפוס המקורי של עם ישראל, שנדון להיות נע ונד בעולם כעונש על

ביבה, אבל קשה לקבל את המסקנות הקיצוניות של גודנאו, שמטרתן להו"כ"ח קיומה של יהדות "בלתי תלמו"דית" גדולה על-יד היהדות הרשמית. המחבר מעריך את ספרו של ד"ר פינקלשטיין, שהוא מלא וגדוש גישות חדשות והשערות מקוריות על הפרו"שים ואנשי כנסת הגדולה. לפי דעתו של פינקלשטיין, ראשיתו של הפילוג שבין הפרושים והצדוקים חלה כבר בימי עזרא בזמן שנוסדה כנסת הג"דולה. אבל הוא נתקל בשאלות שלא מצא להן פתרונים. ההשערה שהמנהג ללמוד פרקי אבות בשבתות בין פסח לעצרת הוא מזמן הבית השני, ושהוא תקנת הפרושים להוציא מלבן של הצדוקים... ששבועות הוא ממחרת ש"בת בראשית, טעונה ביסוס. כל המקור"רות מדגישים, שזוהו מנהג בית רבנו שבבבל, והוא הד של מלחמה נגד הקראים. לא כל דבר שהחזיקו בו הקראים הוא ממוצא צדוקי. השפעה ישירה של הצדוקים על הקראים מוטלת בספק. פינקלשטיין הולך אחרי אלה הרואים בשם פרושים כינוי של גנאי, שמתנגדיהם הצדוקים כינו אותם, ומשמעו כופרים. אי-אפשר לקבל ב"אור זה, ותימה על פינקלשטיין שפרש הפעם משיטתו של ר' לוי גינצבורג שהוכיח כי הגירסה בתוספתא (ברכות ג, כה) היא משובשת ואין לסמוך עליה. אגב, חשוב מאד הוא הכלל שמלמדנו ר"ל גינצבורג בהערה אחת על דרכם של התנאים והאמוראים להרבות בדרשות כדי לייסד עליהן קבלת הראשונים.

ד"ר רוזנטאל מרחיב את הדיבור על הוויכוח האנטי-מיימוני באספק"לריה של הדורות. פרק זה משתרע על שבעים וחמישה עמודים. מסורת ארוכה היתה למלחמה ברמב"ם, וקשה איפוא להסכים לדעתו של יוסף קלוזנר ששמואל דוד לוצאטו חידש את המל"חמה. (אגב, מדוע אי אפשר לומר ששד"ל חידש את המלחמה שהתחילה מאות בשנים עוד לפני שד"ל?) והרי מקצת ממה ששד"ל כתב בביקורתו השלילית: "והנה הרמב"ם על כל התפלספותו היה בעוכרינו.. ואלמלא הראב"ד שעמד נגד הרמב"ם וגזר בפרץ אולי כבר נשכחו ונאבדו ה"משנה והתלמוד.. כי כמה דברים יש במשנה תורה שאינם לקוחים מדברי רז"ל אלא מדברי אריסטו ומפרשיו

הצרות והרדיפות, הגירושים והפרעות. רבים מהם מלאים קריאות של נקמה לשונאים. רק חלק קטן מספרות הפיוט נכנס אל המחזורים הנדפסים. חלק הארי נשאר בכתב יד.

פייטן אחד כתב בשולי הגליון של פיוטו: „אני הנקוד יסדתי זאת הס' ליחה ואין לומר אותה... כי כן כתוב בספר חסידים, כשאומרים סליחות ו' שתהא התפילה מקובלת... אבל כש' מליצים ומתפללים להקדוש ברוך הוא פיוטים של החכמים הגדולים, אז הם אומרים פייטנות של הקלים... אז נע' שית' התפילה קטיגור, כי עוונותיו של הפייטן נזכרים ואין התפילה נג' מעת, לפיכך אין לומר ביום הקדוש פיוט של הדיוט וקל כמוני ואילו הייתי אצל הסופר הכותב (= המעתיק) אלו הסליחות הייתי מוחה כבר בידו שלא לכתוב פייטנות של ריק וקל כמוני אצל פייטנות של הצדיקים ה' קדמונים“. הזכרת הנשמות היתה ל' מוסד קבוע אחרי השחיטות הנוראות של מסעי הצלב. המחזורים הראשונים היו כעין אנציקלופדיה שימושית גדו' לה אשר הכילה את כל העניינים הנחוצים ליהודי לחיי יומיום במשך כל השנה בכרך אחד. במשך הזמן נתהוו מן המחזור ספרים שונים.

כבר בתקופת התלמוד היו הבדלים במנהגי התפילה בין ארץ-ישראל ו' בבל. בבבל אמרו „גאל ישראל“ ו' בארץ-ישראל אמרו „צור ישראל וגו' אלו“; בבבל אמרו „השומר עמו ישראל“ ובארץ-ישראל אמרו „הפורש סוכת שלום עלינו“. בתקופת הפיוט התחילו ההבדלים להתרחב יותר ו' יותר. על-ידי ההתפתרות של מרכזי היהודים התפרדו המנהגים הלך והת' פצל. צונץ מונה כשישים מנהגים שונים אצל גולי ספרד בערי הבאל' קאן ובארצות המזרח. שד"ל גותן תיאור של התפתחותו של מחזור אשכנז, וזו לשונו: „בימי קדם כמעט כל קהילה וקהילה היה לה מחזור מיוחד, כי מנהגי הקהילות היו שו' גים זה מזה... וכל קהילה החזיקה בפיוטי רבניה, והקהילה אשר לא עמדה בה פייטן גדול החזיקה בפיוטי ה' קהילה הקרובה אליה. והנה הספרדים... מאסו בפיוטי הקלירי ועשו להם פיוטים אחרים ונתרבו ביניהם המנ' הגים, ומחזורים לאין מספר, לרוב המשוררים אשר קמו ביניהם. אבל בני

צליבת ישו, כמו שקין נענש ונגזר עליו להיות נע ונד על פני האדמה בעוון רצח אחיו. השקפה זאת התמדה להיות הרשמית של הכנסיה במשך כל ימי הביניים, ונשארה בתוקפה עד היום בקרב הכנסיה הקאתולית. כאשר עלה בידעתו של פיוס החמישי לגרש את היהודים מרומי באמצע ה' מאה השש-עשרה, טענו לפניו החש' מנים שיש צורך ביהודים בכרך רומי כעדות חיה לעונשם של רוצחי ישו. סבלותיהם של היהודים שימשו להם לנוצרים מעין משען וחזוק לאמונתם בישו משיחם. וכן ראתה הכנסיה ה' נוצרית בכל הקוות יהודית לגאולה מין סתירה לעיקרי הדת הנוצרית. לאחר הכרזת מדינת ישראל, הופיעה הצהרה זו בכלי מבטאו של הוואטיקאן: „הציונות המחדנית אינה היורשת ה' אמיתית של ישראל המקראי כי אם מלוכה חילונית. הארץ הקדושה וה' מקומות הקדושים שייכים אפוא רק לנוצרים, המהווים את ישראל הא' מיתית“. התייסדותה של מדינת ישראל היא שהעבירה קו' מתחת הוויכוח התדירי שבין היהדות והנצרות.

במאמרו לתולדות המחזור קובע ה' מחבר, כי השימוש בשם מחזור לספר תפילות ופיוטים הוא מתקופה מאוחרת. בספרות הגאונים נקראים הפיוטים חזנות. השמות סידור ומחזור שימשו בערבוביה במשך מאות בשנים. מחזור איטליאני כולל גם את התפילות של כל יום וגם את התפילות לחגים. תחילת הפיוט מכוסה בערפל. לפי מקורות מהימנים, הפיוט הוא פרי גזירות קדומות של מושלים עריצים אשר אטרו על היהודים לעסוק בתורה. כדי להערים על אותן הגזירות תיקנו חכמים את הפיוטים הלימודיים, „להז' כיר ולהזהיר לעמי הארץ הלכות חג כחג, והלכות ימים טובים, והלכות שבתות ודקדוקי המצוות, בדרך שבחות הודיות, וחרוזות ופיוטים“. ליברמאן חושב, שכבר הרבה זמן לפני הגזירות על לימוד התלמוד התאמנו אנשים ב' חיבור פיוטים לימודיים ובשעת השמד הנהיגו את הפיוטים הללו כנוסח ק' בוע בסדר התפילות, כדי למלא בהם במידת-מה את לימוד התלמוד. גאוני פומבדיהא התנגדו לפיוט מאחר ש' אסור לשנות ממטבע שטבעו חכמים בברכות. הפייטנים לא התחשבו עם התנגדות זו, ונתרבו הפיוטים מחמת

העשירה של שאלות-ותשובות של רבי גי פולין לשם מחקר היסטורי. עבודה זו צריכה להיעשות על-ידי חבר של מלומדים, וכל מלומד צריך לעבד את כל הספרות של תקופה מסוימת, עיבוד שיטתי, כרונולוגי. במאמר שני, ד"ר רוזנטאל מפרסם מכתב-יד את תש"ו בותיו של רבי ישמעאל, הרב של מודינא, על שתיים-עשרה השאלות ש-נערכו בשם הקיסר נאפוליאון בשנת 1806, וביניהן: אם מותר לישראל לישא הרבה נשים; אם יש רשות ביד כל אדם לגרש את אשתו; אם היש-ראלית תוכל להתחתן עם הנוצרי וה-נוצרית עם הישראלי; האם חשובים הצרפתים בעיני ישראל כאחים או נכרים; איזה משפט מדיני נוהגים הרבנים בקהל עדתם; אם דת יהודית אוסרת לישראל שום אומנות; אם אסור לפי דיני ישראל ליקח ריבית ממי שאינו יהודי. ועוד.

כאמור, אוסף מאמריו של ד"ר יהודה רוזנטאל מלא וגדוש חכמה ודעת. המחבר טרח להבהיר את כל העניינים הטעונים הבהרה במידה ו-במשקל ובהערות מרובות בשולי כל עמוד. כמה מן הדברים הם בחזקת השערה בלבד, אך השערה מבוססת למדי ומתקבלת על הדעת. תמצית המחקרים שניתנה כאן מעידה רק על ההיקף הרב של הספר — ואיך זיל גמור.

איטליה וצרפת ואשכנז ופולין ורוסיה, שהיו דרים בין הנוצרים, דבקו בקלירי ובשאר הפיוטים אשר קיבלו.. ורק הסיפו עליהם קצת פיוטים מחכמיהם ורבניהם.. כשגלו אנשי עיר אחת ואנשי גליל אחד.. נתפזרו כה וכה בתוך יושבי ארצות אחרות.. הוכרחו להתאחד לקהל אחד, ומנהג אחד יהיה לכולם.. ולא השאירו אלא מה שהיה נוהג אצל כולם. ומכאן נולדה ההסכמה הגדולה אשר אנחנו רואים עתה במח-זורים."

ד"ר רוזנטאל מספר על פעולתו של וולף היידנהיים, שהצטיין בידיעת הדקדוק והמסורה וחיפש אחרי כתבי-יד מדויקים ודאג לנוסחאות נכונות כשביל הספרים אשר הדפיס בבית-הדפוס שיסד בשנת 1790 ברדליים הקרובה לפראנקפורט דמיין. המחזורים המתוקנים של היידנהיים כבשו את שוק הספרים בגרמניה והחזיקו מעמד יותר ממאה שנה.

הכרך השני של מחקרים פותח בח-קירה מדעית של קורות היהודים ב-פולין לאור שאלות-ותשובות המהר"ם מלובלין. ובהקדמתו לעבודה זו מציין המחבר, כי כבר במאה התשע-עשרה עמדו חכמי ישראל על חשיבותה של ספרות שאלות-ותשובות כמקור היס-טורי הן לקורות הכלכלה והן לקורות חיי התרבות של עמנו. עד עתה עוד לא נוצלה באופן שיטתי הספרות

ד"ר צבי וויסלבסקי מבית

(צרור זכרונות)

מאת דבורה וויסלבסקי

תכונות ומידות

ככה היה וויסלבסקי מתגלה לעיני רואהו — נאה בכל: בדיבורו, בנימוסיו ובהופעתו החיצונית. אף שהיה חולה מקפיד היה על לבושו. אצילות נפשו נשקפה מפניו המוארים זוהר פנימי. היופי הרוחני שבארשת פניו נתעדן עם רפיונו הפיסי. שני הקמטים בצדי פיו הבליטו את חיובו המקסים והלבבי. חריצים עמוקים במצחו הרחב והגבוה העידו על מלחמות-חיים קשות שעברו עליו. שערות ראשו שזורים היו בהן חוטי שיבה. עיניו הקטנות והעמוקות הביעו מחשבה ודאגה. ידו הגדולה והיפה בגון השיש לה, החזיקה בעט בתנועה מיוחדת.

ואכן היה וויסלבסקי מצויין בכל דרכי חייו. הייתה בו מזיגה שלימה בין האיש לבין הסופר. הוא נחן בכשרון ההסתכלות בנפש חברו והיה בעל חשבון נפשו הוא. היתה בו נימה של ביישנות, אך גם מעורב בין הבריות ומקדים שלום לכל אדם. עדין-נפש, לא ראינו אותו מתפרק, אם כי לא אחת קרו מקרים שעוררו בו רוגזה. מעולם לא הוציא מפיו ביטוי גס. הוא נזהר מלהטריד ולהכביד על איש. רוב ימיו טולטל מעיר לעיר, כשהוא חסר התנאים החיוניים ביותר לקיומו, אולם הוא נתברך באופי חזק והתגבר על המכשולים בדרך שאיפתו להשתלם בתורה ובחכמה.

בימי מחלתו נתגלה במלוא אצילות רוחו. על אף כאביו סירב לקבל סמי הרגעה: "אני מעדיף לחשוב תוך יסורים". על בריאותו לא שמר. פעם חש ברגלו ואחרי זמן רב פנה אל רופא, חלץ נעלו, הרופא הסתכל ואמר: אין לך צורך ברופא, כי אם בסנדלר — יש לך מסמר בנעל...

תקופה פעילה בחייו היתה העיירה סקווירה, שם שימש שלוש שנים בהוראה (1914—1917). בימים ההם היה סוער ומסעיר את הנוער בסביבתו לשם שתי מטרות: ציונות ועברית — "גשמת העם בלשונו"; "לחם לעם, לשון לאומה". העסקנות הציבורית גזלה מוויסלבסקי את כוחו, את זמנו ואת מנוחתו. אבל שנות ה"קונדיציה" של וויסלבסקי בימי הפגרה מלימודים היו לו גם שנות התבוננות בחיי ישראל שהעסיקוהו כל ימי חייו.

פעם בצעירותו נסע וויסלבסקי לכפר בסביבות קיוב ל"קונדיציה". בקרון מולו ישב יהודי ער מאד ונכנס בשיחה עם הנוסעים ובידו פינקס. בתחנה אחת נכנסה אשה עם סל כעכים וביצים וגם איש עם אותה סחורה. האשה פיזרה על הריצפה את הביצים והכעכים של האיש והתלקח ביניהם ריב בלוויית קללות. מיד קם האיש ורשם בפינקס כל קללה וקללה.

וויסלבסקי ישב וקרא "השלח". היהודי שישב מולו פנה אליו באידיש: "יונגערמאן, איר קענט טאקע לייצענען די דריבנע אותיות?" "אברך, האם

יכול אתה באמת לקרוא את האותיות הקטנות? — נענה ואמר: כן! ביקש היהודי שיקרא לפניו. ציית. וקרא לפניו מאמר. כשגמר קם היהודי, הושיט את ידו ואמר ברוסית: בין אנשים שמי רבינוביץ ובספרות: שלום עליכם. וזו עלה מן הגולה ירושלימה. האהבה לירושלים היתה אצלו אורגנית, פנימית, רגשית. משקבע ישיבתו בירושלים לא עזבה מעולם. ביתנו נעשה מוסד תרבותי בלבב של ירושלים. רוב השיחות נסבו על ענינים העומדים ברומו של עולמנו הרוחני על בעיות מדיניות וחברתיות. זו היה תופס עמדה לגבי כל שאלה משאלות החיים הבווערות בעולם היהודי בזמנו. שום שאלה מן השאלות שהטרידו את העם היהודי בתקופות חייו לא נשארה ללא תגובה מצידו. עיניו היו משוטטות בכל תפוצות ישראל, והיה נושא בנפשו את פצעי עם ישראל. ובכל מקום כשדיבר על יהדות רוסיה היו מתקשרות עיניו דמעות, כי ידע את היהדות הזאת ידיעה אינטימית והוא חרד לגורלה. נפשו לא ידעה מנוח. «ברוסיה שרויים כל בני אברהם, יצחק ויעקב בפחד־תמיד», «אין עתיד ליהדות רוסיה», «קומוניזם אסון הוא לכל העמים וליהודים באופן מיוחד». את הקומוניזם שנא עד סוף ימיו.

מגראיבה עד ירושלים

על אף המחסור בבית, דאגה האם לחינוכו של הילד צבי והוא נשלח לחדר הטוב שבגראיבה. האם האמינה בכל לבה להבטחות המלמדים, כי יבוא יום וצבי יהיה גדול בתורה. בגיל שבע כבר היתה העברית רהוטה בפיו. אחרי שהרבי אמר לאמו שאין לצבי מה לעשות עוד ב«חדרו», הובא בהיותו כבן עשר אל קרוב־משפחה, שוחט בכפר סאמקי, בפלך מינסק, והשוחט לימד אותו תורה. סבל רב עבר שם על הילד. בודד היה לנפשו בכפר, בלי חברים, רחוק מאמו שהיה קשור אליה בכל נימי נפשו. מקום לינתו היה על התנור ובימים שאפו לחם נתלה התנור, זיעה כיסתה אותו ותקפתהו חולשה עד שפעם התעלף ונפל מן התנור.

כעבור שנתיים נפרד מן הקרוב ועשה דרכו לישיבות. גם שם היה לומד תורה מעוני. רק הרצון לדעת חיזק אותו. הוא למד בישיבות ראדין וטלז ומתן נדד אל אודיסה לישיבת רבי־צעיר, שהיתה תקופה גדולה וחשובה בחייו וויסלבסקי. כל תחנה מתחנות נדודיו ולימודיו תבעה ממנו את כל נפשו. זו הביא עמו מהישיבות מטען עשיר של תורה ויצא לו שם תהילה בגלל כשרונותיו, דעותיו ועיוניו. כי עם שהיה מתמיד בתורה היה אוהב להתבונן בסביבתו, בחבריו וברבותיו. ראשי הישיבה השאירו עליו רושם רב והיה אוהב לחזור ולספר על חיי הישיבה ומעלה בזכרונו קווים מאישיותם של רבותיו וחבריו. הוא התכוון לעבודה גדולה על החיים בישיבה ועל אישיותו של החפץ־חיים.

אחרי ישיבת אודיסה פנה לאקדמיה למדעי המזרח של הבארן דוד גינזבורג. בפטרבורג לא התיר החוק הצאריסטי לוו. הישיבה בבירה וכמה פעמים גורש משם, אבל תשוקתו ללימודים חזקה היתה וכעבור ימים אחדים

אחרי גירושו חזר. בראש השנה 1910 קיבל וו. הודעה לעזוב את העיר ובכיסו אין פרוטה לפורטה. הוא הלך לבקש את זלמן רובשוב, הוא זלמן שזר, בבית-הכנסת הגדול ללוות ממנו כסף. בית-הכנסת היה מלא מפה לפה והחזן קווארטין עמד בתפילת "רבונו של עולם" והקסים הכל בתפילתו. נרגש עד תוכה של נפשו, נשאר וויסלבסקי במשך כל התפילה. רק עם גמר התפילה מצא את רובשוב שנתן לו את הכסף להוצאות הדרך.

כשנודע לבארוך ד. גינצבורג על ייסוריו של וו., רשם אותו כטבח ועל סמך זה הוענקה לו זכות-ישיבה בפטרבורג. וו. העריץ מאד את הבארוך ד. גינצבורג: "ראיתי את הנציג האחרון של האצולה היהודית בנעילת המעגל של חיירי. עם פטירתו עמדו וויסלבסקי וזלמן שזר שליט"א על יד מיטתו כל הלילה וקראו פרקי תהלים.

לאחר שעמד בבחינות בגרות, למד באוניברסיטת אודיסה ספרות עתיקה, ובעיקר סוציולוגיה וחדר לעומקי מדע זה. באותו זמן לקח חלק פעיל באגודת הסטודנטים. כבר אז נתגלה כהוגה-דעות המחונן בכוח רכז גדול וכן גם נתפרסם כנואם מצויין.

בשנת 1921 עזב את רוסיה. תחנת הביניים — קושטה. בעיר הזאת כתב וו. מכתב גלוי בשם כל הסופרים שהגיעו מרוסיה. המכתב לא נשלח. כי וו. פחד לגורלם של הסופרים שנשארו ברוסיה. המכתב כתוב רוסי נמצא בארכיונו. מכאן עשה דרכו לקארלסבאד לקונגרס ה"ב, כציר משלחת ציוני רוסיה, והמשיך לברלין. שם התמחה בסוציולוגיה ובפילוסופיה. התענינותו בסוציולוגיה החלה עוד ברוסיה. ב־1931 קיבל תואר דוקטור והתמכר כליכולו לכתובה וליצירה. הוא השתתף בכל כתבי-העת העברים באותו זמן, וביחוד בשבועון "העולם", ששימש לו אכסנית-קבע במשך שנים מספר. באותם הימים מינה אותו ביאליק למזכיר הוצאת ספרים "דביר".

וו. קבע עתים למשחק השחמט, שהיה מומחה גדול בו, מחבב אותו ומוצא בו סיפוק ומרגוע. הוא נחשב בין השחמטאים הטובים ב"קפה-הרומני" (Romanishes cafe), מקום בו היה מבקר יום יום, היה משחק עם האלוף הבין-לאומי ד"ר עמנואל לסקר. אף פרופ' דוד קויגן זה. ד. נומברג היו בני-זוגו במשחק. גם בארץ המשיך במשחק השחמט עד שמצב בריאותו החמיר. כמה מודה אני לגורלי שזימן לי בדרך-חי את צבי וויסלבסקי.

וויסלבסקי: "נעים זמירות ישראל"

אודיסה לפני מלחמת העולם הראשונה היתה קהילה יהודית גדולה וחשובה. חזנים מפורסמים שימשו בה. וויסלבסקי נוכח בתפילותיהם של גדולי חזני דורו: קווארטין, מינקובסקי, ראזומני ועוד. וו., שהיה מפליא בזכרונו המוסיקלי, אהב פרקי חזנות והיה כולו שרוי בקודש התפילה, בנעימות לחניה, ניגוניה ומזמוריה. משחר נעוריו נתגלו בו כשרונות מוסיקליים בלתי רגילים. היה לו טנור נעים ושמיעתו דקה מן הדקה. השמיעה הטובה עזרה לו לרכוש שפות זרות ולדבר בהן במבטא הטבעי שלהן. אמנם על אף שליטתו בשפות

רבות, היתה אהבתו נתונה רק לשפה העברית. אף שורה אחת לא כתב בשפה אחרת, חוץ מחיבור-הדוקטור שלו. כשיצא ספר "גראיבה" באידית, פירסם בו את מאמרו בעברית. הלשון העברית היתה שפת גפשו.

בגראיבה, כשהיה החזן משמיע ניגון חדש של "אבינו מלכנו, חננו ועננו", היה מזדרז לקלטו ולחזור עליו. בפסח תרע"ד חידש החזן רוניק ניגון ל"הוא ישמיענו ברחמיו", היה וויסלבסקי חוזר עליו בהתלהבות ובדביקות". הוא הצטער שהניגונים האלה לא נרשמו.

בברלין היה נפגש וו. ב" Romanische cafe עם המוסיקולוג וינאוור ועיקר שיחותיו היו על מוסיקה דתית. הוא היה שר לו בלחש את התפילות של החזן מגראיבה כדי שהוא ירשום אותן. במוסיקה היה מוצא נופש ומרגוע. היה תמיד מלווה את הקונצרטים בראדיו בקול נמוך ורך. קולו עשה לו פירסום בישיבות טלו, ראדין ובכל מסיבה היה פותח בזמירות וניגונים. לא אחת היה עובר לפני התיבה בבית-הכנסת המיוחד לתלמידים, ביחוד בשבתות ובחגים וקרא בתורה. רגש דתי ליווה אותו כל ימי חייו. היה שומר לעצמו מקום בבית-הכנסת "ישורון" אף כשלא יכול היה ללכת להתפלל.

באודיסה קיבל שיעורים בזמרה אצל פרופ' בעל שם, אבל מטעמי בריאות אסרו עליו להיות זמר והוא הצטער על כך. כל מי שלא שמע את וויסלבסקי עובר לפני התיבה לא שמע זמרה יהודית עמוקה מימיו. נעימת תפילתו בקולו הערב נגעה עד לב המתפללים.

איזה רוך נשמע בקולו! בעל טעם היה ומרגיש את הנגינה. אי-אפשר היה לשמוע את צלילי קולו באדישות. המתפללים בבית-הכנסת "ישורון" זוכרים עדיין בגעגועים את נועם תפילותיו. פעם אחרי התפילה ניגש אליו הרב קלמאנס ואמר: "אילו קם קארל-מרקס מקברו ושומע תפילתו של מתרגם "הקאפיטאל" שלו היה מת בשנית".

כמעין המתגבר

פעולתו הספרותית של וויסלבסקי החלה בין כותלי ה"ישיבה" באודיסה בשנת 1906. בעתונם הפנימי של התלמידים בשם "הישיבה". העתון היה לו כעין בימה ראשונה, כולם השתתפו בה ואילו ידו של וויסלבסקי היתה ניכרת בו. כבר אז בלט אצלו כשרונו הספרותי, היה מראשי הפעילים, העורכים והכותבים. הימים ימי הפוגרומים והוא פירסם בו מאמר קודר ופסימי ותוכו חזות קשה ליהדות רוסיה והוא רק בן שמונה-עשרה. לפי דברי י. קויפמן ז"ל היה רישומו של אותו מאמר רב, והוא זיעזע לא בלבד בחורי הישיבה, אלא גם אנשים מדור ההשכלה. החוברת עברה מיד ליד. במאמר ניתח את מצב היהדות בעולם וברוסיה וגילה בו חרדה לחזירתם של ימי הביניים.

הרבה יש להצטער שוויסלבסקי לא הספיק לכתוב זכרונותיו. חייו היו קשים, אבל מלאים ענין, עשירי תוכן. הוא חי בימי עלייה לתרבות האנושית ורכש את ידיעותיו מתוך יסורים פנימיים עמוקים. הספר היה במרכז חייו. (סוף בעמוד 150)

האם ר' יעקב בן חיים ן' אדוניה התנצר?

מאת א. ר. מלאכי

האמת ממי שאמרו ראינו להדפיס דבריו פה! ושואל שד"ל: "היתכן להכזיב גם העדות הזאת, או להוציאה ממשמעות דבריה".

אמנם מצא שד"ל סתירה לזה מחומש עם תרגום דפוס בומבירגו שנת ש"ג-ש"ד, ובסופו ז' דפים על התרגום, תחלתם, אמר יעקב בן חיים בן יצחק ן' אדוניהו יש"י עמהן, ואמרתיו הרי מבואר כי בשנת ש"ג וש"ד היה חי והיה יהודי, ואיך בשנת רצ"ח (כשנדפס ס' מסורת המסורת) כבר היתה נשמתו צרורה? "אבל — שד"ל הוסיף לומר ולהסביר — כשראתי המשניות הנ"ל, אמרתיו מה אדבר? ובמה אצדיקהו? הלא על פי שנים עדים יומת המת, ואז אמרתיו: אין ספק כי ן' אדוניהו כתב מאמרו על התרגום כשהיה יהודי, ואולי כבר נדפס בחייו בחומש אחר שלא בא עדיין לידי, ואולי ג"כ לא נדפס בחייו, אבל נשאר ביד דניאל בומבורג קצת שנים, עד שהדפיס חומש עם תרגום ואז הדפיס המאמר ההוא בסופו".

המשניות מהדורת ש"ו היה למראה עיני יוליוס פירסט ורשם אותו בספרו "ביבליור-תיקה יודאיקה" (כרך ג', 1863, עמוד 45), בהביאו את הכתוב בסוף המשניות שציטט שד"ל במכתבו הנ"ל, ומעיר שזוה רואים בעליל שנכונים דברי ר' אליהו לחיטא (בחור) בהקדמתו, שר' יעקב בן חיים המיר את דתו, בלי להזכיר ששד"ל כבר עמד על זה. פירסט גם מזכיר את החומש דפוס וויניציאה ש"ג-ש"ד שבו נדפס מאמרו של יעקב בן חיים על התרגום ומעיר: שמהדורה זו היא לפי מהדורת 1527, ומהדורה זו לא הותקנה בידי יעקב התוניסי (כך יכנה אותו פירסט) — ממש כהשערת שד"ל. בהערותיו

במאמרו "ספר קלאסי על המסורת המקראית" ("הדואר" גליון 7; ד' בטבת, תשכ"ח), כותב פליטאל בירנבוים שיעקב בן חיים, חוקר המסורה ומגיה המקרא, התנצר "באחרית ימיו".

את המקור לא ציין בירנבוים, והוא בדברי ר' אליהו בחור בהקדמתו השניה, "החרויות על דרך חרוזה אשכנזית", לספרו "מסורת המסורת" (מהדורה ראשונה — וויניציאה, רצ"ח. אנכי השתמשתי בדפוס זולצבאך תל"א). בה יכתוב ר' אליהו בחור: "אכן המסורת מהארבע ועשרים הנופסות הנה, לא ראיתי כהנה בכל ספרי הקדמונים, סדרום אחד מהנבונים, היה שמו לפנים בישראל נקרא יעקב, תהי נשמתו צרורה בצרור נקוב". מזה רצה ר' זלמן פרנדורף, חוקר המסורה שהוציא את הספר "אכלה ואכלה", ללמוד שכונת ר' אליהו בחור היתה שר' יעקב ב"ר חיים המיר את דתו. לא רצה פרנדורף לסמוך על עצמו, ופנה לשם זה לשד"ל שהוא יאיר את עיניו בזה. ושד"ל במכתבו לפרנדורף שנדפס ב"אוצר נחמד", מחברת ג' (תר"ך), עמודים 112-113, קיים את השערתו, בהעירו: "ודאי כן הוא" שהמיר את דתו. ברי היה לו, לשד"ל, "כי אמנם משמעות דברי ר' אליהו הנ"ל היא היא בלא ספק כי ר' יעקב המיר את דתו", אבל עם זה לא רצה שד"ל "להוציא לעז על חכם כמוהו בטרם אשמע עד שני", כפי שיכתוב, והנה נודמן לו משניות עם פירוש הרמב"ם והר"ש משאנץ, דפוס וויניציאה שנת ש"ו, "ובסוף סדר טהרות כתוב כך 'ואלה הם דברי המגיה הראשון שהיה שמו לפנים בישראל יעקב בר חיים שהגיה סדר טהרות עם פירוש רבינו שמשון ז"ל. ולפי שאמר החכם קיבל

ר' יהודה בריאל זר' משה זכות, "קנאי בן קנאי" ליהדות הצרופה, כפי שרמ"ש גירונדי כותב עליו (בספרו הנ"ל), וכפי שהוכיח בספרו "אמונת חכמים" שבו הע' מיד את הקבלה למעלה מהפילוסופיה, ואם הוא מעיד על ר' יעקב בן חיים שהיה "ירא אלקים מרבים" — האם אין בדבריו יסוד לפקפוק בדבר התנצרותו של ר' יעקב בן חיים ?

ועוד: פרנדורף בהקדמתו ל"אכלה ואכלה" (הנובר תרכ"ד), כותב: "ר' יעקב בן חיים", ואם היה ודאי לו שהמיר את דתו לא היה מזכיר אותו בתואר זה. בכלל נראה שר' אליהו בחור נטה להקל בערך עבודת ר' יעקב בן חיים. כך הוא כותב: "ואף שבחבורו במאוד נאה, הרבה שגה ברואה, ובמקומות אין חקר, העיד עדות שקר. אין לתמוה על ככה, כי בזאת המלאכה, היה חבור חדשה, וכל התחלה קשה". העדיף ר' אליהו בחור את עבודתו על זו של קודמיו, ואומר: "ואני ברוב השתדלותי ובמיעוט עצלותי ובעמל שעמלתי, בין אור לחושך הבדלתי, ונתתי לביאורם סדר" וכי' וכי'. בהקדמה השניה התרונית הוא מזכיר את "אכלה ואכלה", "זה ספר קטן הכמות ובמסורת אין לו הדמות" והוא ר' אליהו בחור "הרבה ממנו לקט" והוא חוזר בשבח הספר בהקדמתו השלישית, ואומר: "גם כל המסורת הנדפסת פה ווינציא בעשרים וארבע הגדול רובו אינו אלא מספר ההוא", אולם לפי דברי ר"ז פרנדורף הגויים ר' אליהו בחור הרבה בחשיבות "אכלה ואכלה" וגם העיר שלא נכונים הם דבריו שר' יעקב בן חיים השתמש בספר זה, וכה הם דבריו, בהקדמתו: "ויש לך אחי! כי זה האיש אליהו זכור לטוב מחמת חבתו לספרנו זה, הפריז על המדה, ושגה ברואה: א' במה שאמר בהקדמה השלישית לסי' מסורת המסורת וז"ל: גם כל המסורת הנדפסת פה ווינציא בעשרים וארבע הגדול רובו אינו אלא מספר ההוא עכ"ל, והכפיל הדברים והגיה את עצמו בשרשים שרש קרב באמרו וז"ל "והכלל כל המסורה (סוף בעמוד 165)

לרשימת תבורי יעקב בן חיים מסר פירסט פרטים לתולדותיו, וגם העיר: אם נקבל את דברי ר' אליהו לויטא עלינו גם לקבל שבמותו בשנת 1538 (רצ"ח) היה נוצרי. כך נודע לנו מפירסט שנת מות יעקב בן חיים, מה שלא היה ברור לשד"ל.

והנה בספר "תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליאה" לר' מרדכי שמואל גירונדי שנדפס יחד עם ספר "זכר צדיקים לברכה" לר' חננאל גיפי (טריסט, 1853), נמצא ערך על יעקב בן חיים, והמחבר מפליג בשבחיו. ולוא היה אף שמץ של חשד עליו שהמיר את דתו, אין הזכיר גירונדי את שמו בספר שנשפח לספר ששמו "זכר צדיקים לברכה" ? והמש"ג, גדול בתורה ובחסידות, רב ומורה, חכם וסופר ובקי בתולדות גדולי ישראל באיטליה מכל הדורות, עמד בקשר עם חכמי דורו ומצד אשתו גם קרוב לשד"ל, האם לא גונב לו דבר על התנצרותו של חוקר מסורת המקרא, שחכמי איטליה הגו כבוד לשמו ? אני מוטר בזה את הערך על יעקב בן חיים במלואו: "כמוהר"ר יעקב חיים בן אדוניהו מעיר תוניס בא לעיר וינציאה בשנת ר"פ לאלף הששי וקיבלוהו בבית הדפוס המפואר אשר הקימו שם שרי גדולי העיר להיות מנהיג ומגיה הספרים הנדפסים שם מדי יום ביומו, והוא בתכמתו הוציא לאור המקרא גדולה עם כל המפרשים והמסורה הגדולה וקטנה המסודרת ממנו ביגיעה רבה ובחכמה עצומה, והקדים לתנ"ך הנ"ל הקדמה ארוכה יקרה היא מפניגים ויהללוה בשערים ועוד הוציא לאור באותו הדפוס תלמוד בבלי וירושלמי בשלימותו והגיהו בטוב טעם ודעת, והר"ף והרמב"ם והרא"ש וכמעט כל ספרי הגאונים הראשונים וה' חוקרים הקדמונים יצאו מבית דפוסו עם הגהותיו, וכבר הרב המופלא בעל אמונת חכמים הפליג בשבחיו מאד וכתב שהיה בקי מאד בתלמוד ובפוסקים ובחכמת האמת וירא אלקים מרבים ונלחם מלחמות ה' על העמדת אמונת התורה ועיקריה ויסודותיה".

בעל "אמונת חכמים" הוא ר' אביעד שר שלום באזילאה, מקובל ופילוסוף, תוכן ומשורה, רב ופוסק, תלמידים של

מחודש לחודש

מיבצע חילוץ אניות

הקרוב. ואילו שר-ההגנה הישראלי סבור כנראה שיש להזהיר את הציבור הישראלי ויש לשים את הדגש בסכנת המלחמה דווקא, כלומר: באביב הבא עשויה מלחמה כזאת לפרוץ מחדש, משום שהמצרים, וגם ברית המועצות, אינם יכולים לשאת את המצב הקיים, והמצב הקיים אינו ניתן לשינוי בלי מלחמה, שהרי בלי הסדר והסכם של שלום תסרב ישראל בהחלט לפנות את השטחים המוחזקים ואילו הצד השני אינו מסכים למו"מ. יתר על כן, שר ההגנה ראה צורך להזהיר את הציבור הישראלי כולו לבל ישגה באשליות שהסיבוב הבא יהיה גם הוא בשביל העורף בבחינת „מלחמה דה-לוקס“, כלומר: בלי קרבנות בעורף, עם שהוא מאמין כי ישראל הנצח גם בסיבוב הבא.

לא לשם עשיית רושם

ברור שאין רב-אלוף משה דיין מדבר כך לשם עשיית רושם, אלא לשם השמירה על קו המציאותיות הצרופה. שכן ריאליסטן מובהק הוא, והוא מוכן לדבר דברים בוטים בשעה שהמציאות דורשת זאת. אף על פי כן, בא דיין והוסיף באחד הראיונות האחרונים את הקביעה המגבילה, כי „הערבים חלשים מדי מלצאת למלחמה בלי תמיכה גמרצת מצד מעצמה גדולה“. הדגש הוא לא במלה „חלשים“ כי אם במלה „גמרצת“. כלומר: ברי שבלי עידוד מצד הרוסים לא תצא מצרים למלחמה. ולא זו בלבד אלא שעידוד בלבד לא יספיק להניעה לכך אלא דרושה לשם כך „תמיכה גמרצת“ בפועל. מסקנתו היא לפיכך, כי „המפתח לנוכחותם של הערבים לצאת למלחמה היא השאלה: כלום תימצא מעצמה שתתמוך בהם ותדרבנם לצאת למלחמה“. ברור שאין אלא מעצמה אחת — מלבד ארה"ב — שבכוחה וביכולתה לעשות זאת, והיא:

מיבצע חילוץ אניות מהאגם המר, בדרומה של תעלת סואץ, הגיע עד משבר, ועם משבר זה הועמדה בסימן שאלה גם שליחותו של גונאר יארינג מטעם האו"ם. כלומר: נתחדשה ה"שאלה: מה יושיענו זה? אף על פי כן דומה, כי ממשלת ישראל תהא האחרונה בממשלות המזרח הקרוב שתצצה בהכשלת שליחות זו, או תחיש את התהליך של החזרתו לניו-יורק כלעומת שבא. כמה סיבות לדבר והפשוטה שבהן היא שאין ישראל מעוניינת כיום בחידושה של המלחמה בין ישראל לערב, וכל הפסקת מגע עם יארינג רק תחיש את התהליך של סיבובים, סכסוכים ותקריות גבול מגודל שונה, שסופם התמודדות צבאית כוללת חדשה.

שני רמטכ"לים

היה מי שניסה למצוא הבדלי גישה בניתוחי המצב ע"י שני רמטכ"לים לשעבר ובהשערותיהם על העתיד להתרחש בחדשי האביב הבא. שני הרמטכ"לים האלה הם יצחק רבין, כעת שגריר ישראל בואשינגטון, ומשה דיין, כעת שר ההגנה. למעשה אין השניים מתנבאים בסגנון אחד בראיונות שונים שנתנו לעתונות ובשאלות ותשובות שלהם בהודמנות שונות. אבל הבדלי ההשקפות שלהם אינם גדולים כל כך. הצעיר שבשניהם, המצביא המזהיר שנעשה עכשיו דיפלומאט, אינו רואה טעם לקבוע מסמרות אם ומתי בדיוק יצאו הערבים למלחמה (כשהמדובר הוא בערבים — הכוונה בעיקר לעבדול נאצר, ואילו המלך חוסיין הירדני ד"ר זועין הסורי הם בבחינת „שאר ירקות“). לכן סבור השגריר יצחק רבין שיש לקוות להבנה בענין המזרח הקרוב בין שתי המעצמות הגדולות, ארה"ב וברית המועצות, הבנה שתמנע עימות צבאי-אטומי ביניהן ותשכין שלום במזרח

אם ידיעה זו נכונה, והיא מתקבלת על הדעת, הרי שסירובם של הרוסים להסתכן בעימות גרעיני עם ארה"ב — אינו אלא סירוב מוגבל, כאילו אמרו הרוסים: לא נסתכן במלחמת עולם בשל כיבושי הישראלים, אבל — רק לא דמשק! רק לא מיגור הממשלה השמאלנית! וניתן לשער כי הגבלה דומה חלה גם על הכיבושים במצרים: רק לא קאהיר! רק לא הדחתו של נאצר! נמצא שאי-נכונותה של מוסקבה להסתכן במלחמה גרעינית — מיגבלות מסיימות בצידה שיש להתחשב בהן. אין גם טעם להניח, כי אותה אזהרה של קוסיגין היתה אזהרת סרק, כאזהרתו של בולגאנין בשעתו בימי מסע סיני, בשנת 1956. דווקא העובדה שזה האיש קוסיגין לא תפס מרובה ולא איים בגדולות מעידה על רצינות הכוונה ועל המסקנה שלא היה כאן "בלוף" גרידא. טוב נעשה אם נזכור מסקנה זו נוכח האיום הרוסי בשעת המשבר של מלחמת ששת הימים, ונוכח הקשיחות הרוסית כלפי ישראל בשבעת החודשים שלאחריה. קשיחות זו הגיעה לשיא חדש בשעה ששדרי הרדיו המוסקבאי בערבית נקטו עמדה מפורשת של שפלות ורשעות תעמולתית באומנם, שאין חובה להושיט עזרה לצוות של "דקר", הצוללת הישראלית שאבדה בים התיכון במסיבות מסתוריות, ובהוקיעם את ציי בריטניה וארה"ב על שעזרו בחיפושים אחרי הצוללת, וטעמם ונימוקם: ישראל היא תוקפנית ואימפריאליסטית!

אבא אבן אופטימי

אם בין גירסות שני הרמטכ"לים אין הבדל עצום וזהו רק שאלה של סלסולי ניסוח והדגשה שונים בלבד, הרי יש הבדל ניכר בין גירסת משה דיין וגירסת אבא אבן בהערכת המצב. בראיון עם כתבי "הארץ" ב-2 בפברואר נשאל שר החוץ אם "נבואות שונות על אפשרות התערבות סובייטית עלולות שלא במתכוון להביא לידי הידרדרות, כפי שאירע במחצית ה"ראשונה של מאי", ותשובתו היתה: "הממשלה לא הגיעה מעולם לידי הערכת מצב הגורסת, כי ברית ה"מועצות לא תוכל להשלים עם הסכם הפסקת האש ולכן תיזום שינוי של אותו מצב בכוח. אדרבה, עלינו להדגיש חובתן של כל חברות א"ם לכבד את הפסקת האש עד שתחלוף בשלום. יש

ברית המועצות. מאידך גיסא, הגדיר דיין את ארה"ב כמעצמה אשר לה הכוח לכפות על הצדדים פתרון מדיני כשם שבכוחה למנוע התלקחות צבאית באיזור (על ידי עימות כוחות עם ברית המועצות).

סוריה כנקודת מוקד

אם תמצא לומר, שמצרים מוסיפה להיות האויב הראשי של ישראל ושבלי הידרברות עם מצרים אין סיכוי לשלום גם עם שאר ארצות ערב, ואפילו עם "המלך הקטן" חוסיין, אין אמירה זו מחייבת שהסכנה תיפתח מדרום דווקא. אדרבה, קראנו בימים אלה מברק של "א. פ." ממוסקבה שיש סכנה, כי סוריה תעשה נסיון גואש להתנקם בישראל ותיצור אפשרות של מלחמה מזרח-תיכונית חדשה באפריל ש. ז. חוגים רוסיים, המטילים ספק (מל-כתחילה!) ביכולתה של מוסקבה לרסן את דמשק, מוסיפים, כי שנאת הסורים לישראל היא בלתי-ראציונלית, והם מסוגלים לבצע מעשה התאבדות. עוד סיבה לכך, מסבירים הרוסים, שהסורים היו רוצים לראות בהדחתו מן השלטון של עבדול נאצר, והם סבורים, כי מפלה צבאית ערבית נוספת תהא כדאית, אם תביא לידי כך. כדי להוציא ספק מלבנו ביחס לאמיתות הידיעה הזאת וביחס לסברה שדיעה זו "נשתלה" במתכוון שתילה מלאכותית בלב מערכת החדשות, נשפיל לסיפא של ידיעה זו האומרת: "גם בעתיד לא תהא ברית המועצות נכונה להסתכן בעימות גרעיני עם ארה"ב יותר משהיתה נכונה לכך במלחמת יוני, 1967". עכ"ל. מכאן שאין מטרת הידיעה לזרוע בהלה במחנה שכנגד אלא להזהיר על אפשרות מדאיבה, שקצרה יד הרוסים למונעה, כביכול.

רק לא דמשק

עם זאת יש רגליים לגילויים בעתונות, שבשלב מסוים היו הרוסים מוכנים להתערב התערבות של ממש (על ידי הפצצות) במלחמת סוריה-ישראל ביוני, בשעה שהדרך היתה פתוחה לפני צה"ל להמשיך במסע הבוק שלו מעבר לקונייטרה, הישר לדמשק. הופעל "הקו האדום" וקוסיגין הזהיר את הנשיא ג'ונסון, ואילו ג'ונסון הפציר בו, בראש ממשלת ישראל, והדיע לו על הזהרת מוסקבה. צה"ל נעצר והעימות הרוסי-אמריקני נמנע.

מכאן, שאף הוא אינו מוציא מכלל אפשרות מצב של לא-מלחמה ולא-שלום שיימשך מעבר לשנת 1968, בתוקף המדיניות של נאצר ומכווני פעולתו מבית ומחוץ.

ישראל אינה וייטנאם

בענין הטירור כבר קבע ד"ר אחרי ביקורו בוויטנאם אשתקד, כי "ישראל זה לא וייטנאם והערבים אינם הייט קונג", ולא הרי זה כהרי זה, בתשובה לשאלה בכנסת מסר שר ההגנה, כי בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים היו לצה"ל אבידות בשיעור 21 הרוגים ו-76 פצועים. בה בתקופה נהרגו 45 חבלנים ונפצעו 35, ואילו 1,250 חבלנים נתפסו ומהם נמצאים במאסר 1,241. מספרים אלה מצביעים על צדקת הנחתו הנ"ל של שר ההגנה, בפרט אם נזכור, כי חלק מהאבידות הישראליות נגרם לא על ידי חבלנים כי אם על ידי צבא סדיר ערבי בתקריות גבול שנגרמו לפי הוראות קציני צבא, עם או בלי השראה מלמעלה. גם המספר של 1,250 חבלנים שנעצרו הוא מספר מרשים. אבל הוא מעיד בו בומן על מקורות רבי שפע של כותאדם שיש להם, למכווני מדיניות הטרור, עוד פרט חשוב: 95% מהמתנדבים לפעולות טרור באים מבין ה"פליטים הפלסטינאים", ואחוז גבוה למדי מביניהם — בעלי השכלה ולא רק שודדים ושכירי חרב. שר הבטחון הביע זה לא כבר את דעתו כי הטלת עונש מוות על החבלנים — לא תשמש גורם מרתיע. הכל מודים, כי אין פתרון מן המוכן שיוכל לשים לאל את תנועת החבלנים, או להחניקה כליל. אבל יש יסוד לתקווה שאפשר יהיה להגביל ולצמצם מועשי החבלה עד כדי מינימום נסבל. שר הבטחון אמר זה לא כבר, כי "מה שמכונה אצלנו, אל פתאח" יכול להצליח רק אם יעלה בידו לשבור את השלטון. אצלנו קשה לשבור את השלטון וקל מאוד לחיות תחתיו". כלומר: ההבדל היסודי שבין ישראל לויטנאם נשאר בעינו, והיפירסומים על המעצרים ההמוניים של אנשי "אל פתאח" בישראל ועל הלשונותיהם וידיהם, שאינם מוסיפים להם כבוד — עתידים לגרום נזק רב לתנועת החבלנים גם במדינות ערב, וגם בתוך האוכלוסיה הערבית בישראל,

כחמה יהודית שורשית בפתגם "אל תפתח פה לשטן". השטן — פירושו מלחמה".

עוד פרט חשוב בהשקפת אבן הוא דבר היותו משוכנע, כי דעת הקהל בישראל "תעדיף שלום עם שמירת חלק מהשטחים על שמירת כל השטחים ללא שלום". אמנם, "הממשלה החליטה להשאיר כמה בעיות יסוד פתוחות עד למו"מ ועד בכלל, וביניהן גם בעיית השטחים. לא רק מבחינה משפטית אלא גם מבחינה נפשית צריכות הבעיות להישאר פתוחות לקראת האפשרות של מציאות אחרת, היינו: מציאות של שלום". מובן מאליו שאף אבן סובר שמבחינה בטחונית יש להתכונן לאפשרות של מלחמה, שהרי קיימת אפשרות ולו גם בלתי-הגיונית שהערבים יחליטו להתמודד עוד השנה עם ישראל במלחמה, גם בהעדר סיכוי סביר להצלחה... לאפשרות זו התכוון השגריר יצחק רבין שעה שהכריז ב-6 בפברואר ברומא: "ישראל מקווה לטוב ביותר אולם עליה להתכונן לגרוע ביותר!"

אבל יטעה הסובר, כי דין הוא בעד החוקת כל השטחים כולם גם אם צעד כזה ירחיק את אפשרות המו"מ לשלום. היה זה דין שאמר בשעתו, מיד לאחר מלחמת יוני, כי "הגבולות החדשים הם אידיאליים, אך גבולות אידיאליים אין פירושם מציאותיים". והיה זה דין שנתן הוראות לשלטון הצבאי בשטחים המוחזקים, ברצועת עזה, ביהודה ובשומרון, לתת לחיים הכלכליים של האוכלוסיה הערבית לזרום כתיקונם ולהימנע ככל האפשר מלהתערב בענייניהם הפנימיים של הערבים. מגמת הנורמליזציה של החיים בשטחים המוחזקים מוסיפה להיות כלל גדול במדיניות הישראלית, אלא שפעולות הטרור של "אל פתאח" וארגונים אחרים מעכבת, כמובן, גם הנסיון לפתוח את הבנקים הערביים לא הוגשם עדיין מחמת התנגדות הערבים ויוכל היות שימונה להם כונס נכסים שיפעילם.

כללו של דבר, אין דין מזלזל באפשרויות של התנגדות האוכלוסיה הערבית בצורות שונות, ומשום כך דווקא הדגיש זה לא כבר בכנסת, כי "הנוכחות הישראלית בשטחים המוחזקים בנוייה ומתוכננת לטווח ארוך".

מערכה קשה

מערכה דיפלומאטית קשה נשקפת לה, לישראל, באר"ם, אם תצליח ה' מזימה המצרית-רוסית לחסל את שליחותו של גונאר יארינג ולתלות את הקולר בצווארה של ישראל. אמנם, יארינג אינו רואה את שליחותו כמוגמרת כלל ועיקר, אך יש לחשוש, כי אר"טאנט, הנוטה יותר להשקפה "הנייטראליסטית", כביכול, יסגל לעצמו את דעת טיטו, שכבר הכריז בפומבי עם ביקורו במצרים, כי "ישראל אשמה בכשלון שליחותו של יארינג". כידוע אין אמריקה נוטה להשתמש בשעת מיבחן של הצבעה במועצת הבטחון בזכות "הויטו", שלא כברית המועצות. נמצא שכל נסיון להעלות הצעת החלטה חדשה על שולחן הדיונים של מועצת הבטחון עלולה רק להזיק לישראל, ואין להניח כלל שתועיל לה, שהרי אז תשתמש ברית המועצות בזכות ה"ויטו" שלה. כאן נודעת מלכתחילה חשיבות מכרעת לעמדה ה' אמריקנית, וכבר אמר שר החוץ הישראלי, כי "כל עוד תשאר ישראל לעצמה אפשרויות פתוחות רבות — לא נאבד את התמיכה האמריקנית".

י. עין

ואפילו בין אלה שאינם נתונים לשלטון הישראלי אלא מחדש יוני, 1967, ואילך.

חוסין דיפרצופי

דיפרצופיותו של חוסיין נתגלתה לאחרונה בכל הבהירות. רק זה שב ממסעו הדיפלומטי לבירות המערב, מסע שבו שיחק בתפקיד של "הקוזאק הנגול" ומיד חזרו חייליו וקציניו לחולל תקריות גבול לאין מספר ולחפות חיפויי'אש על כנופיות החב' לנים, החוצים את הירדן על מנת לזרוע הרס ומוות בישראל. תגובת ישראל היתה נמרצת כשם שהיתה הכרחית ורק התערבות השגרירויות האמריקניות בישראל ובממלכת הירדן סייעו ל"מלך הקטן" להיחלץ מן המיצר.

מיד לאחר כך פנה הלה אל חייליו וקציניו בהפצרה "שלא לתת תואנה לאויב" וכו'. אבל האמת היא שאם לפני מלחמת יוני היה חוסיין מעוניין באמת ובתמים לשמור על בטחון הגבולות הארוכים עם ישראל — כיום אינו מעוניין בזאת כל עיקר. מכאן פתח לתקלות רבות ושונות גם בעתיד.

ר' יעקב בן חיים י' אדוניה / סוף מעמוד 161

את ההלל הגדול על עבודתו במקצוע ה' מסורה, דקדוק ובלשנות, ומרים על גס את ידיעותיו הרבות בעברית וגדלו וחגו בעיני חכמי העמים, שרים וחשמנים, שמת-אבקים בעפר רגליו ודעת יבקשו מפיו. אם לא היה ראשון בזמן ראה את עצמו ראשון במעלה. ייתכן שקנאת סופרים אכלתהו ובקנאה זו אולי היסוד לרמז התנצרותו של ר' יעקב בן חיים.

הגדולה שבסוף הכ"ד הגדול כלה מן ה' ספר ההוא וכו' עכ"ל, וזה טעות כי עדיין יש לספק אם ר' יעקב בן חיים אשר ה' הראשון להוציא המסוה"ג (המסורה הגדולה) ראה את ספרנו והעתיקו, ואם העתיקו כלו איננו כי אם מקצת דברי המסורה הגדולה לא רבו וכו' כמו שהוכחנו בה' צעתנו האשכנזית" (ל"אכלה ואכלה"). בהקדמתו השלישית גומר ר' אליהו בחור

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בִקְרָת

„שירים בסולם מינור“

מאת משה הנעמי

ספרו של אליעזר ד. פרידלנד הוא יבול של שלושים שנה. מאמריו ושיריו שהודמנו לקורא מדי פעם הראו שלפנינו משורר הממעט בדברים, אחראי לדבריו, ובעל קול משלו.

אוסף השירים, „שירים בסולם מינור“, מציג לפני הקורא את כל שיריו של פרידלנד ולנו גיתנת הזדמנות לעמוד על טיבו כשלפנינו כל יצירתו. התוצאה, אם להשתמש במטבע שטבע פרידלנד עצמו, היא „...פרחי אכזבות בגינה של תקוות“.

מה שהצמיח את „גינת התקוות“ היה נסיונו הנכבד של המשורר לדבר בטון משלו, להימנע משיגרה. הנסיון קיים, ונוקף לזכותו של פרידלנד. אלא שלא עמד לו כוחו ללכת בדרך הקשה עד הסוף. משום כך הספר כולו יש בו שירים טובים על-יד שירים חלשים ולא מקוריים. ליתר דיוק — יש בו חלקי-שירים טובים, שהיו היסוד לתקוה, בין חלקים חלשים. כי גם בתוך השיר עצמו, נדמה שהמשורר נעצר באמצע הדרך, נוטש את דרכו שלו ועובר לרשות הרבים, למקהלה. אפילו שיר קטן בן חמש שורות („חרפי“) פותח בשתי שורות מבטיחות, שניכר בהן מאבקו המוצלח של המשורר לדייק במסירת חוויתו: „לילות חדים ונקיים. / ים של נקיון כחול וקריר“; ואילו השורה הבאה — „גשפך אל תוך נשמת“ — הורסת את כל הבנין.

אכן, טיבה של שירה אינו נמדד בכמות. גם ספר זה, המכיל יבול של שלושים שנה, לא ימדד לפי מספר שיריו, שאינו גדול, אלא לפי טיבם. והוא הדין בשירים עצמם. השיר המובא לעיל, בן 5 שורות, מעיד על חולשת המחבר. ולעומתו, שיר כ„רימונד בא מן הדרום“, המשתרע על עמוד וחצי, עומד על רמה טובה כמעט בכל שורה שבו. שירה, ככל יצירה, היא גם ענין של מזל. נתמזל מזלו של השיר הארוך, ואיתרע מזלו של השיר הקצר.

משורר האומר בשירו „לדיוקנו של איש זקן“ — „דבר מה חלק ושקוף בחיך / כמו גרבים של משי“ — מעיד על תחושה חדה, על אומץ להגדיר את חוויתו בדיוק, עוז להכניס גרבי משי לעולמו של איש זקן, ובכך ליצור דימוי

* שירים בסולם מינור, מאת אליעזר ד. פרידלנד, הוצאת ספרים מ. גיומן, ירושלים-תל-אביב, תשכ"ז.

חריף ומקורי שהקורא רואהו, ממששו בידים. משורר כזה מוכיח שאינו חושש לומר את האמת שלו, והיא, ככל שהיא מבוטאת בכינות ובנאמנות היא סגולה ליצירה טובה ומקורית.

שיר אחד, אף הוא ארוך, ואף בו הצליח המשורר, הוא «שלוש לך, מר». שיר זה מוכיח שמשורר יכול להתגבר על הצורה ופיתוייה וליצור שיר טוב, אם הוא זהיר במליו. קצבו של השיר כמעט מפתח לביטויי בנלי ודיק. ועם זאת, אין פרידלנד בשיר זה נפתח. משוררים כהיינה או לנסקי עשויים לספק דוגמאות נוספות לתופעה זו. מי שישווה שיר ארוך זה לשיר ארוך אחר בספר — «אשר מת ופניו למזרח» — יווכח שפעמים בהרבה מלים אפשר לומר הרבה, ופעמים מעט. פרידלנד הוא משורר רגיש. משורר הכותב על סוף הקיץ — «ועין הירוק כפני ישישה / מקומטים ולאים» — מוכיח את רגישותו ואת יכולתו להעביר את תחושותיו למלים. יש לו סבלנות להרגיש דברים עד סופם. בשעה שיסוד זה גובר בו, אז הוא משורר במלוא מובן המלה ויוצר שירים טובים. אם הוא מוותר, ניכרת התוצאה.

יש שירים מעטים בספר שבהם הגיע לידי גיבוש קולו האישי של המשורר, ובהם הצליח המשורר לשמור על רמתו האישית הטובה לאורך כל השיר. לו היו בידי פרידלנד שירים רבים כאלה, בוודאי היה דוחה מכינוס שיריו את אלה שאינם אלא נסיון, ובחלקם הם הדים לסגנונים זרים או לטון הכללי בשירתנו בשנים מסוימות. שיר מן הטובים הוא, למשל, השיר הקטן «שיריים»: «זקני מת בהיותו בן שמונים וחמש. / חייו היו כתיקתוק שעון מאובק / שאינו מדייק בזמן — / זקני הדועך, / צמחת לקראתי! / צמחת מן החושך לקראתי / כילדים הצומחים לקראת מחר. / מאחורי ימיו של זקני חיכו / לילות מחושמלים, / ואני...» כל המשווה שיר זה, במילותיו הפשוטות והמלאות, לשיר כגון «בקנבל» שריח שניאור ושלונסקי נודף ממנו והנשאר בגדר מלים מוכרות, משונות, או השיר «ואלס טריסט» הנשמע בחלקו כהד לשירה הלאומית ובחלקו הוא חזרה על ביטויים שחוקים, יווכח מה היתה ההבטחה הכלולה בשירי פרידלנד, ועד כמה צר שלא נתקיימה. בתוך שירים רבים כלולה הבטחה זו, בשורות כגון: «עונה חדשה רומזת, מציצה / מחלונות ראווה» («סתו»); «הרגלנו להריח מרחוק את שפתם / ככלב היודע להריח אל נכון / את המין»; «ככה צלעו מלפניו בסמטאות של זמנים / רבים שהותירו ריחות קפואים על קירות —» («רימונד בא מן הדרום»); «כענפים יגעים, / עמוסי פירות מעוברים, / נתלים הימים. / עצלות נזרקה בעצי גן-העיר»; («שלהי דקיטא בני-יורק»), ועוד ועוד. חבל שהבטחה זו לא נתמשה במילואה. הרושם הוא שהמשורר נעצר בראשית דרכו, ועתה, כשכינס את שיריו, עירב בשל עם בוטר, ועל כך חבל.

בסוף הספר הובאו תרגומים מן השירה האמריקנית — משירי רובינסון, פרוסט, לינדסי, ג'פרס, שפירא. מענין לקרוא את תרגום שירו הנודע של רוברט פרוסט «בעצרי ליד יער בערב שלג». לשיר זה יש בידי שבעה תרגומים שונים שנעשו בארץ בשנים האחרונות. מענין עד כמה שיר שמילותיו כה פשוטות יכול להיות קשה לתרגום. הבית האחרון, שהוא כה נפלא בפשטות מיליו, בתוכנו

ובצילין, יכול לשמש אבן בוחן למתרגמים. פרידלנד עמד יפה במבחן. לאורך השיר כולו הוא שמר על צורת החריזה המיוחדת והקשה של השיר המקורי, ותרגומו יצא קריא ומדויק. הבית האחרון, אם כי שורתו השניה מאולצת במקצת, הריהו בכללותו תרגום מוצלח: „אפל הוא היער, נפלא ונרחב.“ / אך לי הבטחות, למלאן אני חב, / ומילים עוד ללכת בטרם אשכב, / מילים עוד ללכת בטרם אשכב.“

בכורי שיר לאברהם מרתאן

מאת אברהם ברודס

אברהם מרתאן, מאנשי ההוראה הצעירים בגרץ קולג' אשר בפילדלפיה, יד לו גם בכתיבת שירים וזה לא כבר זכה לאסופת-שיריו הראשונה (הוצאת „מחברות לספרות“, תשכ״ז, ת״א). משוררנו לפי טבעו וטיבו הוא ליריקן המבקש אפיק לתסיסתו הפנימית. קול עלומיו קורא אותו „אלי הוד לא־נדע“ ומפרשיו נטויים לקראת „איי תפארת“. אך לעומתו מזדקר שרטון המציאות האפורה ו„סירתו הלבנה“ סכנת טביעה לה. מכאן נובעים רגשי מועקה ומרירות. המשורר מתלבט ותוהה ומסיק כי „התבוסה מקורה בלב המתעתע“. תקוות ורודות נידפות ומגדל הכיסופים הזורח „הופך לתל קטן של אפר“. כך, איפוא, צץ הספק והעינוי מכרסם ומציק: „מה קטנים חיינו ומה חזר מותנו.“ —

אברהם מרתאן מפליט אנחה ופוסק: „אהה, כוב החזון, השירה משקרת“ ומסביב נפער חלל ריק. הרגשת הריק אופפת ומרעידה. ועם זאת, לבין ציליני עגמה ופחדים מגסה המשורר להתאושש ונאחו בהשקפה פילוסופית כי „רק הצער קבוע ומאיר“. העולם כולו מצטייר לעיניו „בקדושת העצב“ והוא מברך על העצבות, שמקור השראה עמה.

אברהם מרתאן פורש להתייחד עם נוף הערב הלטפני ורוקם ריקמת הרהוריו הנוגים בהתכשרותו ונכונותו לפיוס „האכזבה הזועקת“. המשורר איננו משתייך לאלה הנדחפים „בדרך המלך לדהור“. לפיכך, כנראה, לא נמצא בו את תעוזת העידן הנמרץ האופייני כיום לבני התשחורת במערכות הפיוט. בענוות השלמה הוא מעדיף את נתיב היחיד, את התעיה והתהיה „במשעולי השקיעה“ ובחסד דממתו יתעדן ויתבצר.

ואף זאת: צפורת האהבה, שאליה יערוג המשורר מתחמקת ומשחקת במחבואים והנערה נשקפת כאגדה מזרחית. בפני הרקדנית הצעירה, חטובת הגיזרה, יסתכל הסתכלות הגותית ויפעיל לעברה „שלשה קוי מבט“ ותפיסה. אברהם מרתאן חי בפרפורי ניגודים ונתון בין שתיקה וקולי-קריאה. פעמים כמו נרתע מעצמו

* שבות הסירות עם ערב, שירים, מאת אברהם מרתאן, הוצאת מחברות לספרות, תל-אביב, תשכ״ז.

ויכסה על ריגשת חווייתו בצעיף של ביישנות. תוגתו המתלווה אליו מעורבת המייה רליגיוזית וניצוצי-מוקד בקרבו המצפים לאות חישובם וגילחיים. — סירת חלומותיו, אשר השיט אותה, עומדת בתחנת התרגעות וכוננות להפג חדש. מה יביא המשך הפלגתו הפיזית של אברהם מרתאן — ימים יגידו. נאחל לו חיוק וקידמה בספירת יצירתנו העברית בארה"ב.

לכסיקון הספרות העברית

מאת ד"ר יעקב קבקוב

מפעל יחיד מיוחד במינו הובא לידי גמר על-ידי חוקר-הספרות והביבליוגראף הנודע ג. קרסל עם הוצאת הכרך השני של לכסיקון ספרותי זה. הלכסיקון מכיל כ-3,100 ערכים על כותבי עברית בתחומים שונים: משוררים, מספרים, מבקרים, מסאים, עורכים וחוקרים במאתיים השנים האחרונות. יש לברך על סיום מפעל מונומנטאלי זה, שמסכם פרי עבודה אחראית ומייגעת של 30 שנה באיסוף חומר ביו-ביבליוגראפי על יוצריה ובונה של הספרות העברית. בידי כל חוקר ומעיין ניתן כעת ספר-עזר רב-ערב הפותח פתח למחקר נוסף בתולדות ספרותנו.

השוואה קלה בין הלכסיקון החדש והנסיונות המעטים שקדמו לו בשטח זה תוכיח מה רבים יתרונותיו. זו הפעם הראשונה שבצר ערכים על גדולי סופרינו הובא גם חומר ממצה על אישים ידועים פחות, שכמה מהם הם בעלי חשיבות היסטורית בלבד. באופן זה ניצלו עשרות סופרים משיכחה. המחבר לא פסח גם על סופרי המשמרת הצעירה, שרבים מהם לא זכו עוד להיכלל בספר-עזר מסוג זה.

באחרית-דבר ללכסיקון מתנצל המחבר שמפאת קוצר המצע הוצר לצמצום בחומר, ביחוד בשליש האחרון של הכרך השני, ולהשמיט שמות מרובים, על אף זאת גדל ההיקף בהרבה על המשוער מראש. בכרך הראשון, הכולל אותיות א"ח', באו כ-1,500 ערכים התופסים 796 עמודות. הכרך השני, הכולל אותיות ט'ת', מביא כ-1,600 ערכים התופסים 900 עמודות. המעיין בלכסיקון עומד תוהה על עוצם העבודה המחקרית שהושקעה בו. קרסל העמיד לו למטרה להקיף את הספרות העברית בכל חלקי העולם. משום כך לא יכול היה להסתפק בעידכון הנתונים המובאים בספרי-העזר המצויים בשוק אלא ניצל מקורות נוספים מרובים לצרכי חיבורו. מקור ראשוני שימשה לו העתונות לכל תקופותיה, זו שבעברית ובשאר לשונות.

* לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, מאת ג. קרסל. כרכים א'ב', הוצאת "ספרית פועלים", מרחביה 1965 — 1967.

בדיקה קפדנית של העתונות העלתה שלל של ידיעות ופרטים על סופרים ידועים ונשכחים כאחד. כביבליוגראף מומחה ראה צורך גם לעבור על כל הספרים והקונטרסים הנזכרים בערכים כדי לתת תמונה שלימה ככל האפשר מיצירתו של כל סופר. מכיוון שרבים מאלה עוד לא נרשמו כהלכה היה בעבודה זו משום מאמץ מיוחד. נוסף על כך לא חס המחבר על כל עמל כדי לשלוח שאלונים לסופרים בכל העולם והשתמש ב-1,300 תשובות שקיבל. עמדה לו לקרסל אהבתו העזה לספרות העברית כדי להתמסר לעבודת-איסוף ממושכת זו, שבתנאים אחרים היתה נעשית בוודאי על-ידי מנגנון שלם במימונם של מוסדות וקרנות.

הלכסיקון נושא אופי אינפורמטיבי מובהק. כל ערך מסכם את חייו ומפעליו של הסופר ומוסר רשימה מדויקת של חיבוריו. בכוונה ויתר קרסל על יסוד ההערכה כי לפי ראות-עיניו מן הראוי קודם להעמיד את העובדות והנתונים על אמיתם. רק על יסוד עובדתי נאמן ניתן לבנות בנין של בקורת אסתטית ראוייה לשמה. מטעם זה לא גרע קרסל מלטפל גם בפרטים, כגון ברור תאריכי הולדת וכדומה. על אף העבודה המחקרית שנעשתה על-ידי קלחנר, לחובר וצינברג עוד רבות החוליות החסרות בחקר ספרותנו. בשטח האינפורמטיבי מילא קרסל אפוא חלל ניכר על-ידי עבודתו הלכסיקוגרפית. אם כי המחבר אינו עוסק בהערכת סופרים, יש במידת-מה משום הערכה בכמות המקום שהקציב לכל סופר. ערכים מרכזיים הוקדשו, למשל, לאחד-העם, ביאליק, טשרניחובסקי, יל"ג, מגדלי ורמח"ל ולעשרות סופרים אחרים. כמה מערכים אלה מהווים מונוגרפיות בועיר-אנפין ונכלל בהם חומר חדש שלא הובא עד כה בספרי-העזר המקובלים. עיקר קנה-המידה להכנסת סופרים בעלי חשיבות פחותה יותר היה אם הוציאו ספר בדפוס. רק לעיתים סטה המחבר מקנה-מידה זה כשראה צורך לתת מקום לסופרים שלא כינסו דבריהם אבל תרמו תרומה נכבדה בכל זאת כחוקרים, מתרגמים או עורכים.

לחלק גדול מן הערכים צירף קרסל תוספת ביבליוגרפית. גם בנידון זה הזכיר מפני קוצר המצע לוותר על החומר הביבליוגרפי העצום השמור עמו. רק במקרים מעטים יכול היה לציין מאמרים ומונוגרפיות שהופיעו בעתונות ובכתבי-עת. בציונים הביבליוגרפיים, שכוללים בין השאר מאמרים שבאו על סופרים בספרי מסות, יש משום תועלת מרובה למי שמחפש הערכה על סופר ושרוצה להיזקק למחקרים שכבר פורסמו. ואגב, אורך הביבליוגרפיה שצורפה לסופרים מלמד גם הוא במקרים מרובים על מידת החשיבות שמייחס המחבר לכל סופר.

הקורא העברי באמריקה יכיר תודה מיוחדת לקרסל על שכלל בעין יפה סופרים וחוקרים שתרמו את תרומתם לספרות העברית האמריקאנית. ערכים הוקדשו ליותר ממאתיים וחמשים סופרים שפעלו בארץ זו. על-ידי כך מילא הלכסיקון חסרון ניכר בתולדות חיי הרוח והתרבות העבריים כאן. מאז הופיע ספרו של בן-ציון אייזנשטאדט "חכמי ישראל באמריקה", ניו-יורק, תרס"ג, הוזנח מקצוע זה ולא זכה לטיפול שלם.

קרסל טיפל לא רק בסופרים בני זמננו אלא הקיף את הפעילות הספרותית באמריקה החל בשנות ה-70. אפילו חלוצי הסופרים העבריים כאן, כצבי הירש ברנשטיין, צבי גרשוני, האחים צבי פאלק וחיים גרשון ווידאוור, חיים אליאסף, שמואל הלל איזיקס ורבים אחרים מופיעים בצד ישראל אפרת, הלל בבלי, יצחק זילברשלאג וגבריאל פרייל. אף סופרים שנולדו ונתחנכו באמריקה הוכנסו, ואנו מוצאים בלכסיקון ערכים על אברהם באנד, משה דייוויס ועוד.

כמעט כל סופרי אמריקה שעיסוקם בספרות יפה הובאו בלכסיקון וחבל רק שלא בא ערך על המספר הוותיק דוב איזיקס. ייתכן, שהיה בין אלה שלא נענו לבקשת המחבר לשלוח את הידיעות הדרושות על אף פניותיו המרובות מעל דפי העתונות. הערכים על סופרי אמריקה נכתבו באותה דייקנות המציינת את החומר בכללו. תיזכר כאן טעות קלה שנשתרבה לתוך הערך על צבי סקלר. נאמר שם שהרומאן שלו „וספור הכוכבים” ענינו מרד בר-כוכבא. תיאור זה נכון ביחס לרומאן אחר של סקלר „הילולא במירון”, שלא נזכר בערך. שהרי הרומאן „וספור הכוכבים” כתוב על רקע תקופתו של אברהם. תואיל והלכסיקון עוסק רק בחוקרים שכתבו גם עברית או שההדירו טכסטים עבריים לא נכללו כל חכמי ישראל באמריקה. המעיין ימצא כאן חומר על אנשי מדע שונים כהימן (הלל) גרשם אנלאו, שמואל בלקין, לוי גינצבורג, ראובן גורדיס ועוד. נקווה שבמהדורות הבאות יוכללו גם חוקרים כישעיה ברגר, יחיאל קפלן, יוסף ריידר, דוב בר רבל, שלום שפיגל ועוד, שפירסמו מחקרים חשובים בעברית.

אוצר בלום וכלי מחזיק ברכה הכניס קרסל לאוצר ספרותנו. נאחל לו למחבר החרוץ שיזכה להוציא מהדורות נוספות ומורחבות של הלכסיקון כדי הבקיאות והידע הטובה עליו.

שנים מן החבורה

מאת ח. לייף

שהכשירוהו לתפקידו הכפול בחיים. ואמנם לכתחילה התגלה על במת החיים והספרות כעסקן מפלגתי מוכשר ונלהב בתנועת „צעירי מזרחי” ו„מזרחי”. הוא הקדיש את כשרונו כנואם וכסופר לרעיון „תורה ועבודה”. בגיל צעיר ביותר השתתף בעתונות התנועה (ב„המזרחי” בווארשה ו„העברי” בניוירוק) וגילה כבר אז בקיאות בתולדות הציונות הדתית, מייסדה ומנהיגיה.

א. יצחק ריבקינד

רק „אתמול” היה במלוא כוחו ופעילותו המחקרית, הספרותית והציבורית. היה בחזונו הנמרצת והקפדנית משהו מתקיפותו של אדם בעל אחריות המבצע תפקידים נכבדים. עבודתו המחקרית דרשה ממנו עיון וליבון, ריכוז והתמדה וחישו הציבורי משכהו לרשות הרבים, לעסקנות לאומית ותרבותית. המנוח חונן בסגולות ובכשרונות

מתנגדות" ועוד). במחקריו הרבים שלב ידיעות היסטוריות-ביבליוגרפיות חשובות בציורי הווי יהודי המחיים את הדברים ושופעים חיבה למסורת ישראל.

לעתים מזומנות פירסם ריבקינד מאמרים בשאלות הזמן והוא דן בהם בלהט-זמז וללא משוא-פנים על חזיונות שליליים בחיי רוחנו. בעיקר מתח ביקורת חריפה על עיחתים וקפוחים בחיינו ("לא יכופר לדם", ו"הבדלו" — על הפרעות בארץ והתגובה המחפירה של הקומוניסטים היהודים להם; "לפשרה אין כאן מקום" — נגד מטבח הטרופה באנית "שלום"). במספר מאמרים תינה את גורל הסופר העברי באמריקה הנמק בבדידותו. כמה שנים לפני יסוד קלוב פא"ן העברי הציע ייסודו של איגוד, שימצא בו הסופר העברי משען ועידוד בעבודתו החלוצית בסביבה מתנכרת. בשנים האחרונות קבל על שקיעתה של הספרות העברית באמריקה. הסופרים העברים היו "אנשי יעוד". הייעוד הזה חסר אצל הצעירים שנתחנכו באמריקה ו"בעלי הכשרון שבהם חולמים ושואפים לכבוש עמדה בעולם היצירה הלועזית". ומה נותר לשרידי העברים כאן? — להקים מצבת-זכרון לספרותנו כאן על-ידי לכסיקון של הסופרים וספר תולדות הספרות העברית בארצות-הברית. הוא קרא ליצירת קרן לתכלית זו ואף נקב בשם האדם להפקיד בידיו האמונות את ביצוע המפעל, והוא — מר א. ר. מלאכי, הביבליוגרף והחוקר הידוע.

והנה גדם גם קולו החי של יצחק ריבקינד. מותו הוא מן האבידות הקשות לספרותנו העברית באמריקה, ששורותיה הולכות ומתרוקנות.

ב. אברהם שפייוהנדלר העברי

בניירורק נפטר לאחר מחלה ממושכה העסקן העברי הידוע, מפעילי התנועה העברית באמריקה ומראשי דבריה, אברהם שפייוהנדלר, בגיל ע"ט.

שפייוהנדלר הגיע לאמריקה בשנת 1904. מיד בבואו הנה, התמסר לעבודה העברית מתוך נאמנות והתלהבות רבה. חניך המסורת היהודית ואמון על הספרות העברית החדשה, ספג בנערותו אהבה גדולה אל לשוננו וראה

גם בפירוטמיו הראשונים השתמש בחומר ארכיוני והאיר פרשיות חשובות בהתפתחות תנועת חיבת ציון ו"המזרחי", כגון מסותיו ומחקריו "המזרחי ותקופתו"; "הנצי"ב ויחסו לחבת ציון"; "אגרות ציון" (מכתבים ממנהיגי חיבת ציון, מארכיונו של הנצי"ב, נתפרסמו ב"ספר שמואל", ירושלים, תרפ"ג); "הרב הלוחם" (על הרב יצחק יעקב ריינס) ועוד.

זיקתו של המנוח לציונות הדתית באה לו מבית אביו רבי-היחש, ומישיבת ואלוזין, שלמד בתקופת זהרה האחרונה, סמוך למלחמת העולם הראשונה. הוא נשתלב בחבורה של צעירים שהיו חוזרים רוח עברייציוני. כמה מהם הגיעו לאחר-מכן למעמד חשוב בספרות, במחקר, בחינוך, או בעבודה ציבורית (מהם ד"ר חורגין, ד"ר א. א. פריד, ויבל"ת ד"ר ה. ל. גורדון ועוד). בישיבה זו רכש ריבקינד הצעיר ידיעות עמוקות בתורת ישראל ויחס-הוקרה למורשת-אבות. בה ספג גם רוח תחייה לאומית-דתית-ועממית זו, שגם עבודתו המחקרית מצויינת בה. לישיבה התקשר בעבודת-רוח לא ינותקו. הוא הגה לה כבוד ויקר כל ימיו והירבה לספר על ראשיה (ר' חיים מואלזין, ר' יחיאל מיכל — ראש ישיבה אלמוני — רבו ר' רפאל ועוד), תולדותיה, וכוחות חיים ורוח שפעלו בה (הישיבה בואלזין והתנועה הלאומית, "התרן", תרפ"ג; "מילקוטי הוואלוזיני", רשומות, כרך ה', "שבילי ואלוזין נהירים ולא נהירים", הדאר, תשכ"ב ועוד).

רוב נושאי-חקירותיו נסבו על מנהגי חול וקודש, כפי שהשתקפו בהווי הישראלי-העממי במשך מאות השנים האחרונות. את החומר הפולקלורי-ההיסטורי שטיפל בו שאב ממקורות ראשונים והוא זרע אור רב על מנהגים, טקסים, תקנות, מסורות ומשחקים מותרים ואסורים. בספריו ובמאמריו הרבים התגדר בנושאי תרבות וחיים, שמעטים בין חוקרינו נזקקו להם (תולדות בר מצווה והתפתחותו בחיי העם ותרבותו"; "דער קאמף קעגן אוארטשפילן ביי יידן"; "אידישע געלט"; "המשחק בספרות המוסר"; "משפטי הקוביסטוסים"; "הגדות כתובות ומצויירות"; "מחוז המעגל בחסידות וב-

וסוד קיומנו הלאומי, תמכה את אשוריו. אף בשנות משבר, וב"ימי קטנות" לא נפל בו רוחו ופניו המאירים והמסבירים לא שוננו לרעה. זכורני, שבימים הרעים והקשים של סוף שנות השלושים היה בא אל כמה מאסיפות הנוער העברי ובתוכנו היה צעיר בין צעירים ושופע ומתבשם מאווירת הנעורים.

וכעבודתו העברית, כך עבודתו הלאומית בכלל נעשתה בשלימות, בתום לב ובאמונת-אומן. הוא לא ידע חצאיות. משאגפשו הצינוני והעברי מילא את כל הווייתו, באהלו ובצאתו. ביתו היה בית עברי שלם. סייעה לו חברתו בחיים, אסתר לבית אורקין. וכח אמונתו זה ברעיון העברי, הוריש גם לבניו, כי היה נאה דורש ונאה מקיים.

ש. היה איש רעים ואיש שיחה. באשרו זה, באורות-הקסמים שקרנו לו מן הספרות העברית החדשה, רצה לשתף בהם אחרים. הוא לא ראה את עצמו סופר, אך היה אח ורע לכל "מושך בשבט סופרים", עודדם וסייע בידם. "להפיץ מעינותיהם חוצה". אף-על-פי-כן לא יכול היה לכלוא לגמרי את נבואתו ולעתים מזומנות "ניסה את הנוצה". ואמנם לא מעטים המאמרים שפירסם על התנועה העברית, על אישים ואף על דברים שבספרות (כ"נאומי הראשון של ח. ג. ביאליק באמריקה", "על גיבורי מגילת האש" ועוד).

דורו "נסע נגלה" והנה הלך גם הוא. חבל על דאבדין, כי אין לנו תמורתו.

בה אחד הגורמים החשובים ביותר לתחייתנו הלאומית.

מאז עד שחלה את מחלתו האנושה, נתן שפיזהגולר את ידו ולבו לכל מפעל עברי תרבותי וספרותי. הוא היה מבוגיה של העתונות העברית כאן, מאז "התורן" בשנת תרע"ג עד "הדואר" היומי והשבועי. ש. היה הרוח החייה ב"אחיעזר", שעד יסוד ההסתדרות העברית ניצחה על עבודת ספרותנו ותרבותנו במדינה הזאת והכשירה את הקרקע למפעלים קיימים ומתמידים, כגון "הדואר", הוצאת "עוגן", "מסד", בית-הכנסת העברי בבורו-פארק ועוד. הוא הירבה לפעול גם למען מוסדות תרבות וספרות בארץ-ישראל עוד לפני מלחמת העולם הראשונה (כגון סיוע ל"הפועל הצעיר", "מולדת", הוצאת הספרים "קהלת" ועוד) ולאחריה ("מאזנים", "גנזים", בית אחד העם וכדומה).

ש. ראה את עצמו "חייל פשוט" במתנה העברים ולא נמנע מכל משימה, אף הקשה והאפורה ביותר כדי לסייע לתנועה העברית ולגייס עזרה למען מפעליה התרבותיים. הוא מילא את תפקידיו מתוך שמתה של מיצווה. מעולם לא נפל בו רוחו ומעולם לא הקל במעשים דלים, בפכים קטנים, כי ידע שאף הם מוליכים אל התכלית הנרצה והנכספה. ש. לקח לב חבריו וידידיו בטוב לבו, שנאמנותו ובנכונותו "להטות שכם". הוא לא ראה זכות לעצמו שמלאכתו תיעשה על-ידי אחרים. האמונה שהעברית היא יסוד

ידיעות

הרב ב. צ. קרייטמאן: "לקראת הלכה יוצרת"

ברבעון Conservative Judaism, חוברת סתיו 1967, הופיע מאמרו המעניין והמאלף של הרב בן-ציון קרייטמאן, הרצאה שקרא בוועידה האחרונה של "עצרת הרבנים" בשם "לקראת הלכה יוצרת" (הרב קרייטמאן הוא יושב-ראש הוועדה לחוק ומשפט של העצרת). הרב קרייטמאן מצביע על תפיסתם וגישתם

של חכמי התלמוד אל התורה הכתובה. הם עשו אותה לתורת חיים על-ידי דרכי פרשנות ומידות-הגיון מותאמים לצרכי הזמן. רוח יוצרת זו נתגלתה גם בספרי הלכה, קובצי דינים וש"ת של הדורות המאוחרים. בימינו פיגרה ההלכה אחרי החיים. נוצר פער ביניהם. כן גם נשתלטה דעה שמערכת חוקים ודינים עלולה להזיק לביטוי דתי ומוסרי ישר. הרב קרייטמאן מתחקה על

**ביקור גבריאל פרייל
במדינת ישראל**

המשורר העברי הידוע, גבריאל פרייל, הוזמן לביקור במדינת ישראל מטעם קבוצת סופרים מוקירי שירתו. ג. פרייל, הנציג החשוב ביותר של השירה העברית באמריקה, יהיה אורח-הכבוד במסיבה שתיערך ב־31 במרץ בבית הנשיא בירושלים. במסיבה ישתתפו סופרים ואמנים חשובים, נציגי אגודת הסופרים ובא־כח המשמרות החתיקות והצעירות. ספר השירים החדש של המשורר „האש והכפור” עומד להופיע בהוצאת אגודת הסופרים העברים של מדינת ישראל.

„הסיפורת העברית מחפשת גיבור”
בספריית מקור, הוצאת אגודת הסופרים בישראל ליד „מסדה” הופיע ספרו החדש של המבקר הנודע, ישעיה רבינוביץ, „הסיפורת העברית מחפשת גיבור, כיונים בהתפתחותה האמנותית של הסיפורת העברית המודרנית”. בספר מבוא וארבעה פרקים. הפרק הראשון כולל מסות על מגדלי, שלום עליכם ופרץ. הפרק השני, בחותם התלישות, דן על היוצרים פיארכרג, גנסיין, ברנר, צייטלין ושופמן. בפרק השלישי, עמודי התווך, בא הדיבור על ברדיצבסקי וברקוביץ. בפרק הרביעי, הסיפורת העברית בעלייתה האפית, דן המבקר על „ההיסטוריוציזם האמנותי של חיים הוז” ו„דרכי עגנון בעיצוב גיבורו הסיפורי”.

מיטב ברכותינו שלוחות
לעסקן העברי החשוב והדגול
ורב־הזכויות
מר זאב אנראנוב
בהגיעו לגבורות
מי יתן ויוסיף להאריך בפעולותיו
החשובות למען ספרותנו, תרבותנו
עוד רבות בשנים מתוך בריאות הגוף
ונחת רוח יחד עם רעיתו הנכבדה
מרת מרים וכל משפחתו.
ד"ר משה טשרנוביץ
חיים ליה

שורשה של הדעה ביחס הגזרות הקדומה אל היהדות, שחזר אל תרבות המערב. כשם שבגזרות ההדגשה היא על ציחיים והנהגות מוסריים, אף ביהדות כך. אולם שעתה של ההלכה לא עברה. להפך, דווקא עתה מתברר שהתוקים מהחיים את החייץ הדק המבדילים את האדם בן־דורנו מבן יערות־העד. בלעדיהם אנו חוזרים אל מצב של תוהר ובוהו. ולכן חייבים אנו בדורנו, יותר מאשר בדורות הקודמים לפרש את ההלכה לאור הדרישות והתפיסות של ימינו. אחרת ישתלט בה הקיפאון. אף בתקופת התלמוד חלו שינויים ותוקנו תקנות כרי להתאים את הדין לחיים, כגון בביטול השקאת המים המאריים, או תקנת הפרוזבול וכדומה. אמנם היהדות השמרנית רוצה להימנע מלהרגיז את החרדים והיראים, כי יקר לה הרעיון של אחדות ישראל. אולם למעשה, פחד זה עלול להביא לידי פירוד־יתר, כי יוליד יחס של אדישות ושחיון־נפש למסורת ולשמירת המצוות. המתנגדים לתיקונים מסתמכים על המאמר ש„אין בית־דין יכול לבטל דברי ב"ד חבירו אלא א"כ גדול ממנו בחכמה ובמניין”. אולם מאידך — „דור דור ודורשיו”, ו„יפתח בדורו כשמואל בדורו”. הגאונים ודורשי הלכות אחריהם פסקו הלכה כבתראי. ר' יוסף קארו בפירושו „כסף משנה” מרחיק לכת ואומר שאמורא יכול היה לבטל דברי תנא, לולא חתימת המשנה. הרעיון המונח ביסודו של המאמר הוא, שהסמכות האחרונה קרובה ביותר לבעיות הדור ולפתרון לפי הצרכים והדרישות של הזמן. אמנם בתוך היהדות השמרנית עצמה קיימים זרמים מזרמים שונים ובכך כוחה, אולם מאידך הרי מקשים הזרמים האלה על תיקון תקנות שיתקבלו על לב כל. אלה גרתעים מכל סטייה שבנוהג המסורת, ואלה כופרים בכל. הרב קרייטמאן מסיים בצורך ליצור מסגרת יותר אחידה בתוך התנועה השמרנית, שתאפשר קבלת תיקונים כדי לעשות את ההלכה לכח יוצר גם בדורנו, בנוסח שאלתו של פרופ' אפרים אורבאך : האם אנו מוכנים ומוזמנים להיות לא רק בני הלכה, אלא בוני הלכה ? בתשובה לשאלה נעוץ לפי הרב ק. עתידה של דת ישראל.

**"בין נהרות ונחלים"
מאת יעקב זיפר**

ספרו של יעקב זיפר, שהופיע בהוצאת "המגורה", תל-אביב הוא תרומה חשובה לספרות העיירה ולתיאורה האמנותי. בשני חלקי הספר, "גשרים וגישרונים" ו"רחובות וסימטאות" הוא מתאר את ההזוי של עיירה יהודית בפולין, את אנשיה והליכות חייהם. ענין רב ביחסים המתגלים בין היהודי וה"גוי", בין החסיד והמשכיל, למדנים ופשוטי עם, בין הדור הישן והחדש אגב שיחת בריות חיה וגדושה סממני-דיבור עממיים.

**"הכל" — גבולות השלום
של ארץ-ישראל**

בהוצאת ספרים "מדף", תל-אביב הופיע קובץ מאמרים בשם "הכל" — גבולות השלום של ארץ ישראל בעריכת ד"ר א. בך עמי. המהדיר מסכם בדברי ההקדמה שלו את מגמתו וכיוונו של הספר בדברים אלה: "המאמרים המכונסים בספר זה עוסקים בחמישה נושאים, או אתגרים, שנצחונו הגדול ב"מלחמת ששת הימים" העמידנו בפניהם, ואלה הם: א. הסיכוי לשלום בר-קיימא בין ישראל לערב; ב. אתגר ההיאחזות בשטחים שנכבשו ושוחחרו ע"י צה"ל; ג. בעיית האוכלוסיה הערבית ה"מוגדלת בארץ-ישראל; ד. הכרת העליה היהודית הגדולה בעתיד הקרוב; ה. סכנת הלחצים הפנימיים והחיצוניים לנסיגה רבת". בין המשתתפים: מ. שמיר, פרופ' י. נאמן, א. ליבנה, נ. אלטרמן, הרב צ. י. קוק, י. טבנקין ועוד.

**תערוכת "מפרה" [= מצרחה]
במוזיאון היהודי**

תערוכת "מפרה" שנתקיימה במוזיאון היהודי עוררה ענין רב בין האוכלוסיה היהודית והכללית בניו-יורק. התערוכה הכילה שיחזור של המצודה בימי המצור הרומאי והותקנה על-ידי יגאל ידן, מי שהיה רמטכ"ל בצה"ל ופרופיסור לארכיולוגיה באוניברסיטה העברית. בין המבקרים רבבות תלמידים ממכללות ובתי-ספר יסודיים, שלמדו בצורה מוחשית על פרשת הגבורה.

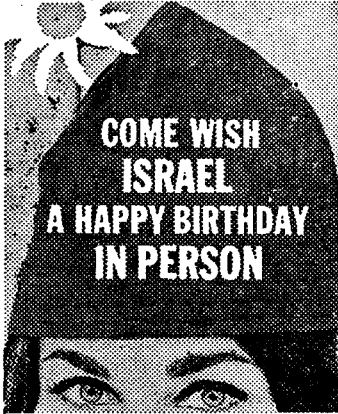
הגני משתתף באסונו הגדול של ירדי הסופר והמחנך הדגול מר שמחה רובינשטיין במות עליו בתו **נאוה יחזקאל נ"ע** ללא עת. במעשיו ובתרומתו החשובה לספרותו ותרבותו ימצא הנחומים. **חיים ליף**

מערכת והנהלת "בצרון" מבכות את מותו של העסקן העברי המצויין **ר' אברהם שפיוהנדלר** ומשתתפות באבלם של בניו **ד"ר עזרא, דניאל ועמיאל שפיוהנדלר** בזכר מעשיו הרבים למען ספרותנו ותרבותנו תנחמו!

אנחנו משתתפים ביגון משפחת העברי הנאמן **ר' יצחק גינאק ז"ל** על הילקח מהם עטרת ראשם. בהמשך מעשיו הטובים למען ערכי תרבותנו ועמנו תמצאו תנחומים! **הנהלת "בצרון"**

מקרב לב אנו משתתפים באבלם ויגונם של ידידנו היקרים **ד"ר שמואל והינדא מילר** ביונקס, נ. י. למות בתם היחידה **שרה שלומית סומר נ"ע** ג. קרסל זרעיתו ובנם בחולון, ישראל למות אחותו, גיטה ודודתו **אסתר נ"ע** בזכרון הרענן של המנוחות היקרות ובעבודתם הספרותית ימצאו נוחם לשברם ולא יוסיפו דעת עוד צער ויגון כל ימי חייהם. **א. ר. וצפורה מלאכי**

20 years old this spring

winter • spring • summer
package tours from \$449
write or call for free folders
RE 4-6010 RE 4-7440

HISTADRUT
33 East 87th Street
New York, N.Y. 10021
TOURS

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative — used for over 50 years.

Buy the Economy 98c size
Save as much as 54c
Also available in 43c and 19c sizes
When Nature "forgets" . . . remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

החתום את ידידך
על "בצרון"

מחנות „מסד“ בארה"ב

החלוץ למחנות עברית

העונה ה"ח

הורים עבריים ומחנכים עבריים רשמו את ילדיכם
במחנות העברים

„מסד“ א' • „מסד“ ב' • „מסד“ ג'

א. למחנות

מתקבלים ילדים וילדות לכל העונה

בני 6 — 15

ב. לפרוודור המכון

מתקבלים בנים ובנות בני 15 — 16

המחיר לכל העונה — — — \$425.

ג. למכון ההדרכה

מתקבלים בנים ובנות בני 16 — 17

המחיר לכל העונה — — — \$350.

מחנות „מסד“ הם עולם מלא, עולם עברי מסורתי-לאומי, התוסס חיים ויצירה, משחקים ושעשועים. התוכנית התרבותית משלבת בתוכה דרמטיקה, ומוסיקה וכל סוגי ספורט. — השפה העברית שלטת בכל הפעולות —

הודרוזו בהרשמת ילדיכם כי מספר
מקומות החניה בשלושת המחנות
מוגבל

לפרטים נא לפנות אל:

MASSAD CAMPS INC.

426 West 58th Street

New York, N. Y. 10019

Tel. 265-7240

עין חרוד

CAMP EIN HAROD

Non-Profit. Catskill Mts.

Co-Ed 9-16 \$250 - \$450 — 7 weeks

Jewish Culture & Israeli Pioneering

Values - Hebrew Classes - Creative

Arts - Special CIT Program - Overnight

Hiking - Bunks With Heat - Showers

Highly Qualified Staff

call N. Y. 212-873-4209

N. J. 201-833-0732

Greetings from:
MONARCH PROVISION CO.

920 W. Fulton St.
Chicago, Illinois

Greetings from:
ROXY CLEANERS-DYERS

453 Pearl St.
Albany, N. Y.

Greetings from:
SO. TEXAS

LUMBER CO.
1102 Oak St.

**If you think
21 days in Europe
plus car, plus accommodation
will cost you a little bit
of money, you're right!**

\$400 is a little bit of money.

That's all it takes to get started... and you're on your way with Lufthansa's EUROPACAR Tours.

The Italian Tour is only \$400. And, that's even more inexpensive considering you get round-trip jet, New York-Rome, 20 nights accommodation and a rented Maggiore Fiat 850 with the first 500 kilometers free.

Or, for just a few dollars more, you have two choices on the Hellenic Tours...(A) includes round-trip jet, New York-Athens, 20 nights accommodation near Athens and a rented car with the first 50 kilometers free—costing \$490; or (B) for \$529—features 20 nights accommodation in 6 hotels with breakfasts, located in the important classical sites of Greece as well as round-trip jet, New York-Athens and a rented Volkswagen.

What more could you ask for? Just pick the country of your choice and call your Lufthansa Travel Agent. Or mail in this coupon for more information.

Air fares based on 14-21 day, 15 passenger, GIT Economy fare from NYC when applicable. Land arrangements based on each of two people traveling together.

**Lufthansa German Airlines, Dept. BIT-2
410 Park Avenue, New York, N.Y. 10022**

Gentlemen: Please send me more information on the
 EUROPACAR Italian Tour EUROPACAR Hellenic Tours

Name _____

Address _____

City _____ State _____

Zip _____ Phone _____

My Travel Agent is _____

Lufthansa

Ad No. NY-4320B
Jewish Newspapers-Feb. & Mar., 1968

**The Perfect
Bar Mitzvah Gift**

**ISRAEL
BAR MITZVAH
PILGRIMAGE**

**July - August 1968
\$860 complete**

A unique educational experience for boys and girls of Bar Mitzvah age. Rich religious, educational and cultural programs, designed to acquaint participants with the land, its people and culture. 8th annual group!

**Department of
EDUCATION AND CULTURE
JEWISH AGENCY FOR ISRAEL**

**515 Park Avenue
New York, N. Y. 10022
Phone PLaza 2-0600**

28th YEAR

BETAR

בית"ר

Liberty, N. Y.

**8 weeks \$495 (all inclusive)
4 weeks \$275**

NOT JUST ANOTHER CAMP

- Olympic Size Swimming Pool
- 2000 Ft. Elevation
- Modern Cabins
 - Scouting & Hiking
 - Swimming, Boating
 - Doctor, Nurse
 - Strictly Kosher
 - All Sports & Crafts
 - Israeli Atmosphere
 - Trained Counselors
 - Individual Attention

• CO-ED 6-16

**116 Nassau St. N. Y., N. Y. 10038
(212) BE 3-2180**

Member:

Association of Jewish sponsored Camps

*most people call RIVERSIDE . . .
for the inspired service and
spiritual comfort RIVERSIDE
offers family and friends*

**RIVERSIDE
RIVERSIDE
MEMORIAL CHAPEL**

Funeral Directors

**76th St., and Amsterdam Ave.,
New York — ENdicott 2-6600
Brooklyn • Bronx • Long Island
Mt. Vernon • Miami and
Miami Beach
Merton Rosenthal - Carl Grossberg**

Directors

RIVERSIDE MONUMENTS

. . . more than fine granite. Each memorial . . . be it a modest headstone or an impressive mausoleum . . . is a mark of everlasting respect, unconditionally guaranteed forever by RIVERSIDE'S 50-year reputation for quality. *Visit our showroom. Call or write for illustrated Booklet*

**SEE ISRAEL WITH
THE BUILDERS OF
RELIGIOUS ISRAEL**

- Hundreds of Tours
 - Pesach and Yom Atzmaut
 - Spring and Summer

For Reservations and Information contact

**ABBA TEKUZENER
Mizrachi Tours
200 Park Ave. South
cor. E. 17th St., N. Y. C.
OR 3-8100**

סע לישראל! GREEK LINE סע

מית", ספרייה מצויינת. תרגיש כאילו אתה בישראל בדרך כולה.

ומה עוד? ההפלגות והביקורים של קור האניות היווני מכוונים לפסטיבאלים של ישראל והגיגותיה הגדולות ולמועדי-השנה החשובים. חיסכון של 15 אחוז על מחירים נמוכים של נסיעות-טיול, סיורים כוללים בישראל ובים התיכון. שביל-הזהב שלנו מוליכך מניו-יורק/בוסטון דרך פורטוגל, איטליה, סיציליה, יוון וקפריסין — הפלגת-אושר שתזכור לאורך ימים.

ובכן, למה לחכות זמן רב? התקשר עם סוכן-הנסיעות שלך מיד.

אולימפיה 23.000 טון.
מלכה אננה מאריה 26.300 טון.
מיוג-אוויר מלא/מאוזן.

ידיעות-ביטחון: אולימפיה/מלכה אננה מאריה, רשומות בליבריה/יוון, ממלאת תקנות-ביטחון לאניות חדשות שפותחו בשנת 1948.

בקר בישראל בשנת העשרים לעצמאותה ובוא אתנו, חלוצי שירות טראנס-אטלנטי לישראל. יש לנו האניות הגדולות והמהירות ביותר בשירות סדיר לחיפה. בלה בנעימים חופשה ימית נוספת, סידורים מצויינים, מסעדות, קולנוע, בריכות-שחייה בבית ובחוק, בידור מועדוני-לילה — וכל השירותים שקורה-האניות היווני מהולל בהם. שאל את פיו של אחד מידידיך שנסע אתנו.

ומה עוד? מטבח קונטיננטאלי, או כשר (אולם אוכל פרטי), בית-כנסת, רב, משגיח, הרצאות על אמנות ההיסטוריה ישראלית, סרטי-מסע, שעורים בעברית מטעם "ברית עברית עול-

GREEK LINE

32 Pearl St., New York 10004 • (212) 943-9140
Boston • Chicago • Detroit • Los Angeles
Miami • New York • Philadelphia • San Francisco • Canada

A night in the Cafe Sahbra is a uniquely exciting experience. Israel's finest talent creates for you a truly Israeli Atmosphere in the tradition of King David and Queen Esther.

The Only Israeli Cafe in America

CAFE SAHBRA

Strictly Kosher • Permanent Mashgiach • Closed Fridays

HOTEL WESTOVER

253 W. 72nd St., Bet. Broadway & West End Ave., New York
TR 3-1276 EN 2-9600

Published by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York, N.Y. 10001 (except January-February, May-June, November-December, when published Bi-Monthly, and July and August when not published). Prof. N. Glatzer, Prof. Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Executive Editor; Prof. Hayim Leaf, Associate Editor; F. Ziony, Business Manager. Subscription, payable in advance \$7.00 per year; foreign \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1968, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.